بسم الله الرحمٰن الرحيم

وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوْهَا مَا كَتَبْنٰهَا عَلَيْهِمْ

۽ راهب ٿيڻ ته اها ڳالهه انهن دين ۾ پنهنجي طرف کان ڪڍيائون اسان ان تي مقرر نه ڪئي هئي (الحديد: ٢٧)

نيون نيون ڳالهيون

پروفيسر ڊاڪٽر محمد مسعود احمد

ايم اي، پي ايچ ڊي

بين الاقوامي سلسله اشاعت نمبر

٥

شرڪتِ اسلاميه

مسلم منزل، حميد پوره ڪالوني نمبر ١، ميرپورخاص (سنڌ)

بسم الله الرحمٰن الرحيم

نحمدهٗ ونصلي ونسلم علىٰ رسولہ الكريم

★

اهو جهانن جو پالڻهار جيڪو هر نئين شان سان جلوه گر آهي(1) مگر ڪير ڏسي. اسان کي نظر ڇا اچي ڇا ڏسون؟ ... اهو رحمتہ اللعالمين هر اچڻ واري گهڙي جنهن محبوب لاءِ بلندين جو پيغام آڻي رهي آهي(2) ... مگر ڪير ٻڌي اسان ڇا ڄاڻون اسان جي سمجهہ ۾ ڇا اچي؟ ... ان جي ڪرم سان هر طرف نيون نيون بهارون نظر اچي رهيون آهن ... نوان نوان انسان. نيون نيون جايون. نوان نوان ڳوٺ. نوان نوان شهر. نوان نوان ملڪ. نوان نوان اُفق. نوان نوان آسمان. نيون نيون زمينون. ... نوان نوان پکي. نوان نوان چوپايا. نوان نوان وڻ. نيون نيون ٽاريون. نوان نوان پن. نيون نيون مکڙيون. نوان نوان گل. نوان نوان ميوا — نوان نوان فڪر. نوان نوان نظريا. نوان نوان خيالات. نوان نوان جذبا. نوان نوان احساس — نيون نيون سڌون. نيون نيون تمنائون ۽ نيون نيون امنگون — آسمان کي ڏسو. زمين ڏسو. ٻاهر ڏسو — جيڏانهن نهاريو. نيون نيون بهاريون. نوان نوان نظارا. نوان نوان جلوا ... - پاڻي هلي رهيو آهي. سيلاب اٿلي رهيو آهي. طوفان اٿي رهيو آهي - - - روڪيو نہ روڪيو نہ مڃان نہ هر شيءِ کي هيٺ مٿي ڪري ڇڏي — رستو ڏيو. رستو. ها الله تعاليٰ جي محبوبن جو رستو — جنهن اسان کي پيدا ڪيو. ان کي اسان سان پيار آهي — جيڪو ان کي ياد ڪري ٿو تہ هو بہ ان کي ياد ڪري ٿو(3) جيڪو ان جو حبيب صلي الله عليہ وسلم جي

اطاعت ڪري ٿو تہ اهو ان کي پنهنجو محبوب بڻائي ٿو(4) جيڪو هن جي واٽ ۾ جان قربان ڪري ٿو تہ ان کي هميشگي واري زندگي عطا فرمائي ٿو(5) ها اهو وڏو رحيم ۽ ڪريم آهي ان جا نيڪ ٻانها جنهن ڳالهہ کي سٺو سمجهندا آهن تہ اهو بہ ان کي سٺو سمجهندو آهي(6) الله الله ان کي پنهنجن پيارن سان ڪيترو نہ پيار آهي ۽ جيڪو الله جو پيارو ٻانهو ان جي رضا ۽ خوشنودي حاصل ڪرڻ لاء جتن ڪندو آهي تہ الله تعاليٰ ان کي پنهنجو بڻائي ڇڏيندو آهي اجر بہ ڏيندو آهي تہ انعام بہ عطا فرمائيندو آهي(7) ...... ٻڌ ٻڌ هو ڇا فرمائي رهيو آهي.

"پوء اسان انهن کان پٺيان انهي رستي تي پنهنجا ٻيا رسول موڪليا سون ۽ ان جي پٺيان عيسيٰ مريم جي پٽ کي موڪليوسون ۽ ان کي انجيل عطا فرمايوسون ۽ پيروي ڪندڙن جي دل ۾ نرمي ۽ رحمت رکي سون ۽ راهب ٿيڻ تہ اها ڳالهہ انهن جي دين ۾ پنهنجي طرف کان ڪڍيائون اسان انهن تي مقرر نہ ڪئي هئي ها هي نئين ڳالهہ انهن الله تعاليٰ جي رضا حاصل ڪرڻ لاء پيدا ڪئي(8) پوء انهن ان ڳالهہ کي نہ نڀايائون جهڙي طرح نڀائڻ جو حق هو (پوء) اسان انهن مان جيڪي ايمان وارا هئا انهن کي ثواب عطا ڪيوسون(9)"

هن آيت سڳوري مان هيٺيون ٻي ڳالهيون معلوم ٿين ٿيون:-

1 الله تعاليٰ جي رضا حاصل ڪرڻ لاء دين ۾ نئين ڳالهہ ڪڍي سگهجي ٿي.

2 جيڪا ڳالهہ الله تعاليٰ جي رضا جي لاء دين ۾ ڪڍي وڃي. تہ ان کي پابندي سان ادا ڪرڻ گهرجي. انکي ڇڏڻ نہ گهرجي.

3 اهڙين نين ڳالهين ۽ سٺين بدعتن تي جيڪڏهن پابندي سان عمل ڪيو وڃي ته الله تعاليٰ جي طرفان اجر ۽ ثواب ملندو آهي. معلوم ٿيو ته اهڙين سٺين بدعتن ۾ جيڪي دل جي خوشي سان دين ۾ ڪڍيون وڃن ٿيون. اهڙن ماڻهن سان تائيد الاهي به شامل حال رهندي آهي.

مثال جي طور تي هتي صرف ٽي حديثون پيش ڪيون وڃن ٿيون.

1. حضور اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم جن بيت الله شريف ۾ هر طرف نماز پڙهندا هئا. حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه جن هي تجويز پيش ڪئي ته ڇو نه مقام ابراهيم کي مصلّو بڻايو وڃي. انهي نئين تجويز کي تائيد الاهي حاصل ٿي ۽ حڪم ڏنو ويو ته:-

"۽ ابراهيم جي بيهڻ واري جاء کي نماز جي جاء ٺاهيو(10)"

ان ڪانپوء حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن اتي ئي نماز پڙهندا هئا ۽ اڄ ڪلهه ڪعبت الله شريف جو امام به اتي ئي بيهندو آهي.

2. پنج وقتي نمازن تي جيڪڏهن غور ڪريو ته حديثن جي مطابق پهرين پهرين انهن نمازن کي الله تعاليٰ جي مقدس رسولن سڳورن پنهنجي پنهنجي خوشي سان الله تعاليٰ جي رضا حاصل ڪرڻ لاء ادا ڪيون هيون. پوء اهي نمازون فرض ڪيون ويون . فجر جي نماز سڀ کان پهرين حضرت آدم عليه السلام ادا فرمائي. ظهر جي نماز حضرت اسماعيل عليه السلام يا حضرت اسحاق عليه السلام ادا فرمائي. وچين جي نماز حضرت عزير عليه السلام ادا فرمائي. مغرب جي نماز حضرت دائود عليه السلام ادا فرمائي ۽ سومهڻي جي نماز حضور اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم جن ادا فرمائي(11) پوء اهي نمازون حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي سنت تي فرض قرار ڏنيون ويون.

معلوم ٿيو ته الله تعاليٰ جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لاءِ دل مان جيڪي ڳالهيون ڪڍيون وڃن ٿيون اهي جيتريون عظيم انسانن سان نسبت رکن ٿيون ايتريون ئي عظيم ٿينديون وڃن ٿيون.

3- ڪاتب وحي حضرت زيد بن ثابت رضي الله تعاليٰ عنه فرمائي ٿو ته مون کي حضرت ابوبڪر رضي الله عنه سڏيو. سندن سان گڏ حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه ويٺو هو. حضرت ابوبڪر رضي الله تعاليٰ عنه فرمايو ته حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه چوي ٿو ته جنگ يمامه شدت اختيار ڪري چڪي آهي. ڪئي قاري سڀورا شهيد نه ٿي وڃن. جيڪڏهن ائين ٿيو ته قرآن شريف جو هڪ حصو ضايع ٿي ويندو. انهي ڪري منهنجي راءِ هي آهي ته توهان قرآن کي جمع ڪريو. مون کيس جواب ڏنو ته:-

"آئون اهو ڪم ڪيئن ڪريان جيڪو نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن نه ڪيو هو(12)".

حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه فرمايو ته:-

"خدا جو قسم اهو ڪم ڀلو آهي(13)".

حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه انهي ڳالهه تي زور ڏيندو رهيو. ايستائين جو انهي ڪم جي الله تعاليٰ منهنجي سيني کي کوليو ۽ حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه جي راءِ سان متفق ٿي ويس.

جڏهن اهو ڪم حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه حضرت زيد رضي الله جي حوالي ڪرڻ چاهيو ته ان سڀوري به اهو ئي جواب ڏنو ته:-

"توهان ڪيئن اهو ڪم ڪريو. جيڪو نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن نه ڪيو هو(14)".

ان تي حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعاليٰ عنه چيو ته:

حضرت زيد بن ثابت رضي الله تعالىٰ عنہ پنهي سڳورن ڪي پنهنجي ڳالهہ تي متفق ٿيڻ لاءِ زور ڏيندو رهيو. ايستائين جو الله تعالىٰ ان سڳوري جي سيني کي بہ کوليو. جهڙي طرح حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالىٰ عنہ ۽ حضرت عمر فاروق رضي الله تعالىٰ عنہ جا سينا کوليا هئا ۽ (آخرڪار) حضرت زيد بن ثابت رضي الله تعالىٰ عنہ انهي ڪم جي لاءِ همت سان چيلهہ ٻڌي تيار ٿيا(16).

انهي حديث مان معلوم ٿيو تہ ڪو بہ اهڙو ڪم جيڪو حضور اڪرم صلي الله عليہ وآلہ وسلم جن نہ ڪيو ۽ نہ منع فرمائي، بلڪہ پنهنجي دل جي خوشي ۽ رضاء الاهي سان يا رفاه عام جي لاءِ ڪري سگهجي ٿو. اهڙي نيڪ ڪم ڪرڻ جي قرآن شريف بہ اجازت ڏني آهي. انهي ڪري حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالىٰ عنہ ۽ حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنہ جن انهي ڪم کي قسم ڪثي بهتر قرار ڏنائون. انشاءالله تعالىٰ اسين اڳتي هلي، انهي سلسلي ۾ ٻيون بہ حديثون پيش ڪنداسين.

★

قرآن شريف ۾ هڪ لفظ "تطوع" آيو آهي. جنهن جي معنىٰ آهي، "پنهنجي دل جي خوشي يا من جي چاهت (گهر) سان جيڪو سٺو ڪم ڪرڻ"- هيٺيون بہ آيتون ملاحظہ ڪجو جن ۾ اهڙن ڪمن جي قدر ۽ عزت جي ڀلائي جو ذڪر فرمايو آهي.

(1) جيڪو ب پنهجي خوشي سان ڪجهہ نيڪي ڪري تہ الله تعاليٰ قدردان ۽ سڀ ڪجهہ ڄاڻندڙ آهي(17).

(2) پوءِ جيڪو خوشي سان نيڪي ڪري تہ ان جي لاءِ اها ڀلي آهي(18).

قرآن شريف ۾ نيڪي ۽ بدي جو اڪثر ذڪر آيو آهي ۽ انهي تي اجر ۽ ثواب جي خوشخبري ڏني آهي ۽ سزا ۽ عذاب جي ڌمڪي بہ ٻڌائي آهي. مطلق نيڪي ۽ بدي جي ذڪر سان بہ اندازو ٿئي ٿو تہ ايمان واري جي شعور، نيڪي ۽ بدي ۾ تميز ڪري سگهي ٿو. ۽ اهو پنهنجي خوشي ۽ مرضي سان ڪا بہ نيڪي اختيار ڪري سگهي ٿو حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن بہ دل جي خوشي جو خيال رکيو آهي. هڪڙي ڀيري پاڻ سڳورن وٽ هڪ اعرابي آيو ۽ نماز جي باري ۾ پڇا ڪيائين ۽ پاڻ فرمايائون تہ:-

"پنج وقت نماز پڙهہ مگر جيڪي پنهنجي دل جي خوشي سان پڙهين.(19)"

حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن دل جي خوشي سان عبادت ڪرڻ ۽ نيڪ ڪم ڪرڻ جي اجازت ڏني آهي ۽ جن اصحابن سڳورن اهڙي طرح (يعني دل جي خوشي سان چڱو ڪم) ڪيو. انهن کي پاڻ سڳورن خوشخبريون ۽ اجر و ثواب جون بشارتون ڏنيون ڏسو:

(1) حضرت بلال حبشي رضي الله تعاليٰ عنہ. حضور اڪرم صلي الله عليہ وآلہ وسلم جن جي پڇڻ تي عرض ڪيو تہ مون ڪو بہ عمل اسلام ۾ جنهن ۾ نفعي جي اميد گهڻي هجي، هن ڪان وڌيڪ نہ ڪيو آهي تہ آئون جڏهن بہ مڪمل وضو ڪندو آهيان، ڪنهن بہ وقت رات يا ڏينهن ۾ تہ انهي وضو سان نماز پڙهندو آهيان. جيتري نماز الله تعاليٰ منهنجي

نصيب ۾ لکي آهي(20)——— حضور اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم جن انهي (نماز) جو حڪم نه ڏنو هو (پر) حضرت بلال رضي الله تعاليٰ عنه پنهنجي خوشي سان الله تعاليٰ جي رضا لاء نفل پڙهندو هو.

(2) حضرت خباب رضي الله تعاليٰ عنه قاسي تي چڙهڻ کان اڳ ٻه رڪعتون (نفل) نماز پڙهي(21) حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ڪين انهي جو حڪم نه ڏنو هو.

(3) هڪڙي اصحابي سڳوري حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي پٺيان نماز پڙهندي رڪوع کان اٿڻ وقت "رَبنَاولک الحمد" سان گڏ هنن ڪلمن پڙهڻ جو اضافو ڪيو "حَمداً ڪثيراً طيّباً مباركاً فيه" نماز کانپوء حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن پڇيو ته هي (اضافي) ڪلما ڪنهن چيا هئا؟ انهي اصحابي سڳوري چيو ته مون! پاڻ سڳورن فرمايائون ته:

"مون ٽيهن کان وڌيڪ ملائڪن کي ڏٺو. هڪ ٻئي کان ڳوء کڻڻ ۾ ڪوشش ڪري رهيا هئا ته ڪير ٿو پهرين انهي کي لکي(22)"

(4) اصحاب سڳورا نماز پڙهي رهيا هئا. هڪ اصحابي پهرين صف ۾ شامل ٿيندي چيائين:———

"اللهُ اڪبَرڪبيراً وَالحمدُ لله ڪثيراً وَسبحَانَ اللهَ بُڪرَه وَاَصيلاً"———.

انهي تي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ارشاد فرمايو ته مون کي تعجب ٿيو جو ان جي لاء آسمان جا دروازا کوليا ويا(23)

(5) هڪڙو اصحابي سڳورو مسجد قبيٰ ۾ نماز پڙهائيندو هو. نماز ۾ جڏهن به ڪا صورت پڙهندو هو ته ان کان پهرين سوره اخلاص ضرور پڙهندو هو——— حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن پابندي سان سوره

اخلاص پڙهڻ جو سبب پڇيو تڏهن وراڻي ڏنائين مون کي انهي سورت سان محبت آهي———. حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ارشاد فرمايو ته:-

"ان جي محبت توکي جنت ۾ وٺي ويندي" (24)

(6) هڪڙي اصحابي سڳوري کي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن لشڪر جو اڳوان ٺاهي جهاد جي لاءِ روانو ڪيائون. اهو اصحابي سڳورو پنهنجي فوج سان گڏ جڏهن نماز پڙهندو هو ته "قُلْ هُوَ اللهُ أَحَد" تي قرات ختم ڪندو هو———. جڏهن جهاد تان واپس آيا تڏهن. حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ اهو سمورو واقعو عرض ڪيائون. پاڻ فرمايائون ته هن کان پڇو ائين ڇو ڪندو هو؟ جڏهن انهي سڳوري کان پڇيو ويو تڏهن عرض ڪيائين ته هي رحمان جي صفت آهي انهي ڪري ان جي پڙهڻ سان محبت رکان ٿو———. پاڻ سڳورن فرمايائون ته هن کي ٻڌايو ته "الله تعاليٰ به هن سان محبت رکي ٿو" (25)

(7) هڪڙي اصحابي سڳوري سفر جي دوران هڪ قبيلي جي سردار کي (جنهن کي ڪنهن زهردار شيءِ ڏنگ هنيو هو. انهي ڪري بيمار ٿي پيو هو) سوره فاتحه پڙهي ڦيڻو وڌائين ته هو ٺيڪ ٿي ويو——— قبيلي وارن اصحابي سڳوري کي هڪ ٻڪرين جو ولر ڏنو———.

جڏهن حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن کي خبر پئي تڏهن پاڻ مرڪندي فرمايائون ته توهان کي ڪيئن خبر پئي ته هي ڦيڻو وجهڻ به ڪو عمل آهي. (وڌيڪ) پاڻ فرمايائون ته هي ٻڪريون وٺو ۽ انهي ۾

منهنجو حصو بہ رکو. ہي روايت ۾ آهي تہ ڪائو ۽ منهنجو حصو بہ رکو(26)

(8) هڪڙي اصحابي سڀوري هٿ ڪڙين ۾ بدل هڪ چري تي سوره فاتحہ پڙهي ڦيٿو وڌائين(27)

(9) هڪڙو اصحابي سڀورو سڄي رات قيام ڪندي ۽ سوره اخلاص پڙهندي صبح ڪندو هو(28)

(10) سنہ 9 هہ ۾ غزوه تبوڪ تان واپس موٽندي جتي جتي حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن ڪيما ڪوڙيا هئا. انهن جاين تي اصحابن سڀورن مسجدون ٺاهيون(29) جهڙي طرح اصحاب ڪهف جي غار تي مسجد ٺاهي ويئي هئي(30)

قرآن شريف کان علاوه حديث شريف ۾ بہ ڪافي اهڙا مثال ملن ٿا جن مان معلوم ٿئي ٿو تہ دل جي خوشي ۽ رضا سان ڪا بہ نيڪي اختيار ڪرڻ کي الله تعاليٰ ۽ ان جي رسول صلي الله عليہ وسلم منع نہ فرمايو بلڪ ترغيب ڏياري ۽ انهي فعل تي اجر و ثواب جو بشارت بہ ڏني آهي.

★

مٿي ذڪر ڪيل اهي ڳالهيون آهن. جيڪي سنّت ۾ داخل آهن، جو تہ هر اها شيء سنت آهي جنهن کي نبي ڪريم صلي الله عليہ وسلم جن خود ڪيو هجي يا اصحابن سڀورن اهو فعل ڪيو هجي ۽ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن ان فعل کي پسند فرمايو هجي يا خاموشي اختيار ڪئي هجي——. حديث جي اصطلاح ۾ سنّت جو اهو ئي مفهوم

آهي ـــــــ. هونئن سنّت جي معنيٰ طريقو آهي. قرآن ڪريم ۾ ڪيترين ئي جاين تي انهي معنيٰ ۾ سنّت جو لفظ ۽ ان جي مشتقات جو استعمال ٿيو آهي(31)ابن تيميه "سنّت" جي معنيٰ اهڙي طريقي جي ڪئي آهي. جنهن تي بار بار هلڻ گهرجي. اهو لکي ٿو ته:

"سنّت جي معنيٰ "عادت" آهي ۽ اهو طريقو جنهن تي بار بار هلجي جيئن ته مسائلن جي مختلف قسمن جي لاءِ وسيع ٿئي. خواهه ان کي عبادت شمار ڪجي يا نه"(32)

حديث شريف ۾ "سنّت" جو لفظ انهي معنيٰ ۾ استعمال ٿيو آهي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ارشاد فرمائين ٿا:-

"جنهن اسلام ۾ سٺو "طريقو" ڪڍيو ته ان جي لاءِ ان جو ثواب آهي ۽ انهي کان پوءِ ان تي عمل ڪرڻ وارن جي لاءِ به ثواب آهي جڏهن ته بعد ۾ عمل ڪندڙن جي ثواب ۾ گهٽتائي نه ڪئي ويندي ـــــــ ۽ جنهن اسلام ۾ خراب طريقو ڪڍيو ته ان تي ان جو گناهه آهي ۽ ان کان پوءِ ان تي عمل ڪرڻ وارن جو گناهه آهي. جڏهن بعد وارن جي گناهن ۾ ڪمي نه ڪئي ويندي"(33)

هڪڙي حديث ۾ سٺي طريقي کي "هدايت" سان تعبير ڪيو ويو آهي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ارشاد فرمائين ٿا ته:-

"جيڪو "هدايت" ڏانهن سڏي ته ان کي هدايت تي هلڻ وارن جو ثواب ملندو ۽ هلڻ وارن جي ثواب ۾ ڪمي نه ڪئي ويندي ۽ جيڪو شخص گمراهي ڏانهن سڏي ان کي گناهه تي هلڻ جو به گناهه ٿيندو ۽ گمراهي تي هلڻ وارن جي گناهن ۾ به ڪمي نه ڪئي ويندي"(34)

هدايت. گمراهي. سٺي ۽ خراب طريقي جي سڃاڻ سوره فاتحه ۾ ٻڌائي وئي آهي. هدايت جو رستو ۽ سٺو طريقو اهو آهي. جيڪو الله

تعاليٰ جي محبوبن اختيار ڪيو آهي. گمراهي جو طريقو ۽ برو رستو اهو آهي جيڪو الله تعاليٰ جي ڏمر ڪيل اختيار ڪيو . . الله تعاليٰ جا خاص ٻانها اهو رستو اختيار ئي نٿا ڪن جيڪو الله تعاليٰ کي پسند نہ هجي. بلڪ انهن جو تہ هر ڪم الله تعاليٰ کي پسند آهي. انهي ڪري انهن جي نقش قدم تي هلڻ جي ترغيب ڏني ويئي آهي(35)

حديث پاڪ ۾ "سنّت حسنہ" (سٺو طريقو) ۽ "سنّت سيئہ" (خراب رستو) جو ذڪر ڪيو ويو آهي. قرآن ڪريم ۾ بہ ان جو ذڪر موجود آهي(36)——— ۽ انهي کي پلي ۽ خراب سان تعبير ڪيو ويو آهي(37)——— انهي سان گڏو گڏ هن ڳالهہ جي وضاحت بہ ڪئي ويئي آهي تہ جنهن سٺو يا خراب طريقو ايجاد ڪيو. اهو ريڪارڊ ۾ ٿي رهيو آهي ۽ جنهن سٺيون يا خراب نشانيون ڇڏيون آهي بہ ڳڻجي رهيو آهن:-

"بيشڪ اسان مئن کي جيئرو ڪنداسون ۽ اسان لکي رهيا آهيون جيڪي انهن اڳتي موڪليو ۽ جيڪي نشانيون پويان ڇڏي ويا ۽ اسان هر شيءِ ڳڻي رکي آهي. هڪ پڌائيندڙ ڪتاب ۾"(38)

قرآن شريف ۾ خير خيرات ۽ چڱاين جو ذڪر بہ انهي نموني سان ڪيو ويو آهي(39)- 54 جاين تي صالحات يعني چڱاين، سٺن طريقن جو ذڪر آهي. جنهن مان اندازو ٿئي ٿو تہ خود قرآن شريف بہ اهڙين نيڪين جي ترغيب ڏيئي رهيو آهي جيڪي دل جي خوشي سان ڪيون وڃن. مگر اجر ۽ ثواب جا حقدار اهي آهن. جيڪي مسلمان آهن(40) سرڪش جي لاءِ دنيا ۾ ڪو اجر نہ آهي چاهي اهو ڪيترئيون ئي چڱايون ڪري

★

حقيقت ھي آھي تہ نيڪي ۽ بدي جو دارومدار ظاھر کان وڌيڪ باطن تي آھي . نيڪي اھا آھي جيڪا صرف الله تعاليٰ جي رضا حاصل ڪرڻ لاءِ ڪئي وڃي جنھن جو بار بار قرآن شريف ۾ ذڪر ڪيو ويو آھي(41) . حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن رضا گھرڻ بہ الله تعاليٰ جي رضا گھرڻ مثل آھي. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جو شان ھي آھي تہ الله تعاليٰ سندس رضا چاھي ٿو(42)——— حديث شريف ۾ اچي ٿو تہ:-

"بيشڪ عملن جو دارومدار نيتن تي آھي ۽ ھر شخص جي لاءِ اھو ئي آھي. جيڪي انھي نيت ڪئي"(43)

انھي حديث شريف جي اھميت جو اندازو انھي مان لڳائي سگھجي ٿو جو ھي حديث بخاري شريف جي پھرين حديث آھي. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن ارشاد فرمايو تہ سٺي ڪم جي نيت تي بہ ثواب ملندو آھي ۽ عمل ڪرڻ تي بہ(44) بيشڪ نيت جو حال الله تعاليٰ کي معلوم آھي انھي ڪري جيڪڏھن ڪو مسلمان ڪو نيڪ ڪم ڪري الله تعاليٰ ۽ ان جي رسول صلي الله عليہ وسلم جي خوشنودي جي لاءِ ايجاد ڪري ٿو تہ ان کان بدگمان نہ ھئڻ گھرجي. قرآن شريف ۾ بدگماني جي سخت منع ڪئي ويئي آھي. الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو تہ:-

"اي ايمان وارؤ! گھڻي گمان کان پاسو ڪريو. بيشڪ ڪو گمان گناھہ بہ ھوندو آھي ۽ عيب جوئي نہ ڪريو ۽ ھڪ ٻئي جي گلا نہ ڪريو ڇا توھان مان ڪو (ھن ڳالھہ کي) پسند ڪندو جو پنھنجي

مثل پاءُ جو گوشت کائي اهو (فعل) توهان کي ان وڌ هوندو" (45)

★

هن کان مٿي سنّت حسنہ ۽ سنّت سيئہ يعني چڱي ۽ بري طريقي تي گفتگو ڪئي ويئي—— انهي سلسلي ۾ هڪ ٻيو لفظ سامهون اچي ٿو. يعني "بدعت" جيڪو اسان جي معاشري ۾ تمام گهڻو ڳالهايو ويندو آهي اسان سموريون نفرتون انهي لفظ سان وابسته رکيون آهن ۽ اهو بہ خيال نہ ٿو ڪيو وڃي تہ اهو لفظ الله تعاليٰ پنهنجي لاءِ بہ استعمال فرمايو آهي. ارشاد الاهي آهي "بَدِيعُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ" (46) (آسمان ۽ زمين جو پيدا ڪندڙ) لفظ "بدعت" جون جيتريون صورتون آهن انهن ۾ قدرت، نئون نمونو، تخليق ۽ تجديد جو عنصر لڌو ويندو آهي، هي اهڙو لفظ ناهي، جنهن سان نفرت ڪئي وڃي. ڏسو:-

بَدَعَ (تخليق ڪهائين) بَدَعَ (حيرت انگيز، بي مثال ٿيو) بَدَعَ (اٿلپ، ايجاد) بَدُوْعَ (يڪتا) بَدْعًا (ايجاد ڪرڻ) بَدُوعًا (يڪتا ۽ لاثاني ٿيڻ) بِدْعٌ (نئين شيء بي مثل) بِدَعٌ (گهڻيون نيون ايجادون) بَدِيعٌ (بي مثل، خالق، اڳين نموني کان بغير نئين نموني سان پيدا ڪندڙ) بَدِيعَہ (عجب ۾ وجهندڙ شيء) اَبْدَعَ (وڌيڪ اصلي) اَبْدَعَ (خوش اسلوبي سان ۽ سٺي نموني سان ڪم ڪرڻ) اِبْدَاعٌ (تخليق، ايجاد، اختراع نئين ڳالهہ ناهڻ) مُبْدِعٌ (ايجاد ڪرڻ وارو، سوچڻ وارو) اِبْتَدَعَ (ايجاد ڪرڻ)

اِبْتِدَاعَ (تخليق) مُبْتَدِعِ (نئين شيء پيدا ڪندڙ) اِسْتَبْدَعَ (ڪنهن شيء کي بي مثل، حيرت انگيز سمجهن، ڄاڻن)(47)

لفظ "بدعت" جون رنگا رنگي معنائون توهان معلوم ڪيون ڇا هي معنائون اهڙيون آهن جن سان نفرت ڪئي وڃي؟ "بدعت" لفظ سان نفرت ڪرڻ ائين آهي جيئن ڪو انسان انسان سان نفرت ڪري. مگر انسان ۾ ڀلا بہ آهن ۽ برا بہ آهن جيئن ڪو ڦلن سان نفرت ڪري. مگر ڦلن ۾ ڪي ڦل ڇڱا آهن. ڪي خراب آهن——. اهي ڇڱا ۽ خراب توهان هر جاء تي ڏسندا—— خواه حيوانن جي دنيا هجي چاهي اوپڙن ۽ پٿرن جي. چاهي اقوال ۽ اعمال جو جهان هجي الله تعاليٰ انسان کي عقل انهي ڪري ڏنو آهي تہ انسان ڇڱي ۽ خراب جي وچ پرک ڪري سگهون ڇڱي ڪم ڪرن جي ڪوشش ڪريون ۽ خراب کان نفرت ڪريون ورنہ تہ عقل جي ڪا بہ ضرورت نہ هئي—— "بدعت" لفظ جي لغوي اعتبار سان هر قلمڪار، هر مصنف، هر محقق، هر موجد، هر سائنسدان، هر ڊيزائن ٺاهيندڙ "بدعتي" آهي، يعني نيون نيون ڳالهيون سوچي ٿو ۽ نيون نيون شيون ٺاهي ٿو——. حقيقت هي آهي تہ تخليقي قوت هڪ زنده قوم جي نشاني آهي. انهي کان سواء زندگي متحرڪ ناهي.

حديث شريف ۾ "بدعت" جي هم معنيٰ لفظ "حدث" بہ آيو آهي. انهي لفظ جي هر صورت ۾ قدرت، ايجاد ۽ تخليق جو عنصر لڪو ويٺو آهي. هي بہ اهڙو لفظ نہ آهي جنهن کان نفرت ڪئي وڃي... ڏسو:

حَدَثَ (واقع ٿيو) حَدَث (نادران لب، حادثو) حَدِيْث (جمع حُدَاث حُدثاء) (نئين، نادر، جديد) حديث (جمع احاديث) (گفتگو، ڳالهه

پرلهہ) حُدُوْثُ (وقوع) حَدَاثَت (نئون نمونو. اڻ لپ. تازگي. جديد ۽ شباب جواني) اَحَدَثُ (وڌيڪ جديد) اِسْتِحْدَاثُ (تخليقُ ايجاد) مُسْتَحْدَثُ (نئون نادر) مُسْتَحْدَثَات (نيون ڳالهيون. نيون شيون) (49)

قرآن شريف ۾ اهو لفظ انهي معنيٰ ۾ آيو آهي(49) بهرحال "بدعت" لفظ جي باري ۾ عرض ڪرڻو آهي. جهڙي طرح اڳ ۾ عرض ڪيو ويو تہ ان جي معنيٰ آهي سڀ کان پهرين ڪو ڪم ڪرڻ. سڀ کان پهرين متعارف ڪرائڻ، ايجاد ڪرڻ، تخليق ڪرڻ. ڪا نئين شيء ڪيڻ--

قرآن شريف ۾ بہ اهو لفظ انهي معنيٰ ۾ آيو آهي(50) الله تعاليٰ ارشاد فرمايو تہ "اَحۡسَنُ الۡخٰلِقِيۡنَ"(51) (پيدا ڪرڻ وارن ۾ سڀ کان وڌيڪ سهڻو پيدا ڪرڻ وارو) انسان الله تعاليٰ جي صفتن جو مظهر آهي. انهي ذات جي ڪرم سان انسان بہ نيون نيون شيون ناهي ٿو ۽ ايجاد ڪري ٿو گويا ان جي فطرت ايجاد پسند آهي ۽ فطري طور تي "بدعتي" آهي ...... يعني نئين شيء ايجاد ڪرڻ وارو. ... انهي فطرت کي اڳيان رکندي الله تعاليٰ سٺين ڳالهين کي پسند فرمايو ۽ ان جي حبيب لبيب صلي الله عليہ وسلم سٺن طريقن جي ايجاد ڪرڻ تي خوشخبري ڏني آهي ۽ برن طريقن کان بچڻ ۽ پاسو ڪرڻ جو حڪم فرمايو آهي————.

پوء ڪن حديثن ۾ تہ صاف صاف ٻڌايو ويو آهي تہ برا طريقا ڪهڙا ڪهڙا آهن. هتي صرف چار حديثون ذڪر ڪيون وڃن ٿيون. جن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ حضور انور صلي الله عليہ وسلم جن مسلمان جي ايجاد پسند طبيعت کي بلڪل آزاد نہ ڇڏيو آهي بلڪ هڪ حد تائين پابند ڪيو آهي.

(1) حضرت عبدالله بن عباس رضي الله تعاليٰ عنه فرمايو ته بهترين سيرت حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي سيرت آهي بـرا (خراب) ڪم اهي آهن جيڪي نوان پيدا ٿيندڙ آهن. هر نئون ڪم بدعت آهي ۽ هر بدعت گمراهي آهي(52)

(2) بيشڪ سٺو ڪلام الله تعاليٰ جو ڪتاب (يعني قرآن شريف) آهي ۽ بهترين طريقو محمد ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو طريقو آهي ۽ بڇڙا ڪم اهي آهن جيڪي نوان پيدا ٿيندڙ آهن ۽ هر نئين پيدا ٿيندڙ شيءِ گمراهي آهي(53)

(3) منهنجي ۽ منهنجي هدايت يا فته خلفاءِ راشدين جي سنت توهان تي لازم آهي انهي کي مضبوطي سان ڏندن سان مضبوط قابو ڪريو ۽ نين نين ڳالهين کان بچو ڇو ته جيڪا نئين ڳالهه هوندي اها بدعت هوندي ۽ هر بدعت گمراهي آهي(54)

(4) جنهن به اسان جي دين ۾ ڪا اهڙي نئين شئي ڪڍي جيڪا ان ۾ نه آهي ته اها مردود (رد ڪيل) آهي(55)

انهن حديث سڳورين جو غور سان مطالعو ڪيو وڃي ته اها ڳالهه معلوم ٿئي ته محض (صرف) نئين ايجاد ڪيل شيءِ تي ڪا به پابندي نه آهي ڇو ته هر نئين ڳالهه ۽ نئين ايجاد ڪيل شيءِ تي پابندي لڳائڻ انساني فطرت جي به خلاف آهي ۽ انهن حديثن جي به خلاف آهي جيڪي مٿي ذڪر ڪيو ويون آهن. اسلام فطري دين آهي(يعني سالم عقل رکندڙ انسان جي فطرت جي مطابق آهي) انهي ڪري هنن مٿين حديثن ۾ اهڙين نين ڳالهين ۽ نون ڪمن تي پابندي لڳائي آهي:-

(الف) جيڪي قرآن حڪيم جي خلاف هجن. (ب) نبي پاڪ صلي الله عليه وسلم جن جي سيرت جي خلاف هجن. (ج) جيڪي خلفاءِ راشدين جي سيرتن جي خلاف هجن. (د) جنهن جو اصل (بنياد) دين اسلام ۾ موجود نه هجي.

جيڪڏهن اسان هنن حديثن جي هڪ حصي کي ڇڏي صرف اهو ٻئي حصو اڳيان رکون جنهن ۾ نين نين ڳالهين جي روڪ ڪئي ويئي آهي ته يقينًا اهو ٿي مفهوم اڳيان اچي ٿو ته شارع عليه السلام هر نئين ڳالهه کي گمراهي سان تعبير فرمايو آهي مگر اهو ته ائين ٿيو جيئن ڪو قرآن شريف جي آيت جو صرف اهو حصو پڙهي ته "نماز کي ويجها نه وڃو"(56) ۽ ٻيو حصو آيت جو نه پڙهي جنهن ۾ حڪم ڪيو ويو آهي ته "جڏهن توهان نشي جي حالت ۾ هجو"(57)—— (اها آيت شراب جي حرام ٿيڻ کان اڳ ۾ نازل ٿي آهي) ۽ اهو چوي ته قرآن شريف ۾ ته نماز نه پڙهڻ جو حڪم آهي (الله جي پناهه)—— يا ڪو هن آيت مان جنهن ۾ حضرت ابراهيم عليه السلام کي حڪم مليل آهي ته پکين جي گوشت جا ٽڪرا ٽڪرا ڪري جبل تي اڇلاءِ(58)—— انهي مان مفهوم هي وٺي ته (ڪُلِ جَبَلِ) مان مراد دنيا جا سمورا جبل آهن—— اهڙو مفهوم وٺڻ يقينًا عقل جي سمجهه کان پري ٿيندو ۽ اهو مفهوم ڪنهن به قرآن شريف جي مفسر نه ورتو —— حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي به طرز عمل مان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته انهن حديثن ۾ هر بدعت مان مراد بدعت ضلاله (يعني گمراهي ۾ نيندڙ بدعت آهي) جو ته بدعت حسنه (سٺي ڳالهه) يا سنت حسنه (سٺي طريقي) جي ته پاڻ سڳورن خود اجازت ڏني آهي ۽ انهي جي ڪندڙ کي اجر و ثواب جي بشارت به عطا فرمائي

اٿن. ..... ۽ سنت سيئہ (خراب طريقي) يا بدعت ضلال (گمراهي ۾ نيندڙ بدعت) جي باري ۾ صرف هي حديث پاڪ بيان ڪرڻ ڪافي ٿيندي.

يمن ملڪ جي گورنر باذان جا ٻہ آفيسر حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن حضور مبارڪ ۾ حاضر ٿيا انهن جون مڇون تمام وڏيون ڏاڙهيون ڪوڙيل هيون——. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن تمام مڪروہ نظر سان نهاريندي فرمايائون تہ:-

"توهان ٻنهي برباد ٿيو آخرڪار توهان کي ائين ڪرڻ جو ڪنهن حڪم ڏنو آهي؟"

انهن جواب ۾ چيو تہ:-

"اسان جي پالڻهار (يعني ايران جي ڪسري بادشاهہ)"

پاڻ فرمايائون تہ:-

"مون کي منهنجي پالڻهار ڏاڙهي وڌائڻ ۽ مڇن ڪوڙڻ جو حڪم فرمايو آهي"(59) —

انهي حديث مان معلوم ٿيو تہ پاڻ سڳورا هر انهي نئين بدعت کي ناپسند فرمائين ٿا جيڪا پاڻ سڳورن جي سنت خلاف هجي. غور ڪريو تہ جڏهن پاڻ سڳورن آتش پرستن (باهہ جي پوڄيندڙن) جي ڪوڙيل چهرن ۽ وڏين مڇن کي ڏسي. ڪراهت واري نظر سان ڏٺائون تہ پوءِ مسلمانن جي اهڙن چهرن کي ڏسي پاڻ سڳورن کي ڪراهت نہ ٿيندي؟ در اصل مٿي ذڪر ڪيل حديثن اهڙين بدعتن ڏانهن اشارو آهي جيڪي قرآن ۽ سنت خلاف هجن—— جيڪڏهن اسان صرف انهن حديثن تي اصرار ڪريون تہ هر بدعت مراد آهي تہ پوءِ قرآن شريف جي انهن آيتن ۽ انهن حديثن جو ڪهڙو مفهوم ورتو ويندو جيڪي مٿي ذڪر ڪيون ويون آهن؟..

—— اهڙي محدود معني مراد وٺڻ تہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جي بلند مقام ۽ مرتبي جي بہ منافي آهي--- حضور اڪرم صلي

الله عليہ وسلم جن فرمايو تہ "اعطيت جوامع الكلم"(60) يعني مون کي جامع کلما ڏنا ويا آهن(يعني جملا مختصر ۽ انهن ۾ معنائون گهڻيون آهن) الله تعاليٰ فرمايو تہ "پاڻ سڳورا ڪتاب ۽ دانائي جي تعليم ڏين ٿا"(61) پوءِ جنهن جي ڪلام ۽ گفتگو ۾ حيرت انگيز اختصار جامعيت ۽ حڪمت هجي تہ انهي جي ڪلام جي اهڙي معنيٰ مراد وٺڻ جيڪا ڪنهن بي عقل جي لاءِ بہ عقل کان پري نظر اچي ٿي. (تہ پوءِ) انهي انسان ڪامل کي بلندي کان هيٺياهين جي طرف آڻڻ آهي جنهن کي الله تعاليٰ بلنديون عطا فرمايون آهن(62)--- هي ڳالهہ سمجهہ ۾ نٿي اچي جو بغير ڪنهن سبب جي هر نئين ڳالهہ گمراهي ۽ بدعت ڇو هجي؟ ڪنهن بہ شيءِ جو نئون هجڻ ڪا برائي نہ آهي ۽ نہ پراڻو هجڻ ڪا ڀلائي آهي.... چڱائي ۽ برائي انهي نئين شيءِ جي چڱي ۽ بري هجڻ ۾ آهي.

★

ڪن حديثن ۾ اهو مسئلو وڌيڪ واضح ٿي اچي ٿو هڪ حديث شريف ۾ اچي ٿو تہ:-

"حلال اهو آهي جنهن کي الله تعاليٰ پنهنجي ڪتاب (قرآن شريف) ۾ حلال ڪيو—— حرام اهو آهي، جنهن کي الله تعاليٰ پنهنجي ڪتاب ۾ حرام ڪيو—— ۽ جنهن کان خاموشي اختيار ڪئي اهو جائز آهي"(63)

بي حديث ۾ اچي ٿو تہ:-

"بيشڪ الله تعاليٰ فرض فرض (مقرر) ڪيا آهن پوءِ انهن کي ضايع نہ ڪريو ۽ ڪجهہ شيون حرام ڪيون آهن انهن جي حرمت کي نہ ٽوڙيو ۽ ڪجهہ حدون

قائم ڪيون آهن (انهن حدن کان اڳتي نه وڌو ۽ ڪجهه شين کان بغير وسارڻ
جي خاموشي اختيار فرمائي آهي انهن شين ۾ بحث نه ڪريون"(64)

جو ته اهڙا نوان ڪم ۽ نيون ڳالهيون جن جي ڪرڻ سان الله تعالي ۽ ان جي رسول صلي الله عليه وسلم خاموشي اختيار فرمائي اهي جائز ۽ مباح آهن انهي ڪري اهڙن ڪمن جي باري ۾ پڇڻ کان به اصحابن سڳورن کي روڪيو ويو جيئن نه اهي تڪليف ۾ نه پون---- الله تعاليٰ ۽ رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم کي آسانيون پسند آهن انهي ڪري قرآن شريف ۾ اصحابن سڳورن کي هدايت ڪئي ويئي آهي:-

"اي ايمان وارؤ! اهڙيون ڳالهيون نه پڇو جيڪي توهان تي ظاهر ڪيون وڃن ته توهان کي بريون لڳن ۽ جيڪڏهن انهن کي قرآن لهڻ وقت پڇندا ته توهان تي ظاهر ڪيون وينديون. الله تعاليٰ معاف فرمائي ڇڏيو آهي ۽ الله تعاليٰ بخشيندڙ ۽ بردبار آهي(65)"

مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن پنهنجي خطبي ۾ حج جي فرض هجڻ جو اعلان فرمائي رهيا هئا هڪڙي اصحابي سڳوري عرض ڪيو ته. "ڇا حج هر سال فرض آهي"؟ پاڻ سڳورن خاموشي اختيار فرمائي جواب نه ڏنائون---- اصحابي سڳوري پيهر عرض ڪيو تڏهن پاڻ ارشاد فرمايائون ته:-

"جيڪي آئون بيان نه ڪريان ان جي (بيجا ڳالها) پٺيان نه لڳو. جيڪڏهن آئون "ها" ڪريان ها ته حج هر سال فرض ٿي وڃي ها ۽ توهان (ان کي ادا) نه ڪري سگهو ها"(66)

مٿي ذڪر ڪيل آيت ۽ حديث مان معلوم ٿئي ٿو ته جنهن ڪم جي نه ڪرڻ يا ڪرڻ جو قرآن ۽ حديث ۾ حڪم نه هجي ته اهو خوشي سان ڪري سگهجي ٿو اهڙا ڪم جن جي نه ڪرڻ جو حڪم نه ڏنو ويو

آهي(تہ اهڙي ڪم ڪي) چڱو يا خراب تہ سگهجي ٿو مگر حلال يا حرام جي فتوي نہ ٿي لڳائي سگهجي. ائين ڪرڻ (گويا) خدائي ۽ نبوت جي دعوي ڪرڻ آهي. قرآن شريف ۾ انهي کان منع ڪئي ويئي آهي. الله تعاليٰ جو ارشاد آهي:-

"۽ نہ چئو ان ڪي جيڪي توهان جون زبانون ڪوڙ بيان ڪن ٿيون. هي حلال آهي هي، حرام آهي جيئن تہ الله تعاليٰ تي ڪوڙ ٻڌو بيشڪ جيڪي الله تعاليٰ تي ڪوڙ جي تهمت ٻڌن ٿا اهي ڪڏهن بہ ڪامياب نہ ٿيندا"(67)

جهڙي طرح (مٿي) عرض ڪيو ويو تہ اهڙين ڳالهين ڪي جن جي نہ ڪرڻ جو حڪم نہ ڏنو ويو آهي ۽ خاموشي اختيار ڪئي ويئي آهي (اهڙن ڪمن ڪي) چڱو يا خراب تہ چئي سگهجي ٿو اها چڱي ۽ خراب جي تقسيم حديثن ۾ ڪئي ويئي آهي جيڪي مٿي ذڪر ڪيون ويون آهن. ٻہ حديثون پيون پيش ڪجن ٿيون جن سان ڳالهہ وڌيڪ واضح يا صاف ٿي اڳيان اچي ويندي.

(1) حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن رمضان مبارڪ ۾ ٻي يا ٽي راتيون لڳاتار تراويح نماز ادا فرمائي پوءِ انهي خيال سان ڇڏي ڏنائون متان فرض ٿي وڃي ۽ مسلمان تڪليف ۾ پون(68)

حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنہ نبوت تي منشا مطابق پنهنجي خلافت واري دور مبارڪ ۾ باقاعدي تراويح جي نماز قائم ڪئي ۽ فرمايائين تہ:-

"هي تمام سني بدعت آهي"(69)

(2) جيڪو ماڻهو گمراهي واري بدعت دين ۾ ڪڍي جنهن سان الله ۽ ان جو رسول راضي نہ هجن ان تي انهن سمورن جي برابر گناهہ ٿيندو

جيڪي ان تي عمل ڪن ۽ هي، انهن جي گناهن مان ڪجهہ بہ گهٽ نہ ڪندو (70)

انهن ٻنهي حديثن مان صاف سچ وانگر معلوم ٿيو تہ هر اها نئين شيء جنهن مان الله ۽ رسول راضي هجن يا انهن جي منشا (گهر) جي مطابق هجي تہ اها سنتي آهي ۽ جنهن مان ناراض هجن يا انهن جي منشا (گهر) جي خلاف هجي تہ اها خراب آهي———. عالمن ۽ فقيهن (فقہ جي مهارت رکندڙن) اهڙين نين ڳالهين جو تفصيل سان بحث لکيو آهي. انهي بحث جو خلاصو مولوي عبدالحق حقاني پنهنجي ڪتاب عقائد الاسلام (مطبوع دهلي) ۾ پيش ڪيو آهي. انهي ڪتاب تي مولوي محمد قاسم نانوتوي تقريظ لکي آهي. جنهن ۾ لکيو اٿس تہ اهڙو ڪتاب هن زبان ۾ (اردو ۾) نہ ڏٺو ۽ نہ ٻڌو آهي. مضمون جي خوبي مصنف جي ڪماليت جو دليل آهي (71) (پهرين صفر سنہ 1345هہ)

انهي ڪتاب ۾ مولوي عبدالحق حقاني لکي ٿو تہ:-

"بدعت" لغت ۾ نئين شيء کي چوندا آهن ۽ شريعت ۾ بدعت انهي ڪمي (گهٽتائي) يا زيادتي کي چوندا آهن جيڪا شارع عليہ السلام جي اجازت کانسواء ڪئي وڃي ۽ شارع عليہ السلام جي قول ۽ فعل سان صراحتہ (ظاهري طور تي) يا اشاري جي طور تي اجازت نہ لڌي وڃي هجي فقہ جي ماهرن انهي معنيٰ جي روشني ۾ بدعت جي هيٺ ڏنل تقسيم ڪئي آهي. 1. بدعت واجب. 2. بدعت مستحب. 3. بدعت مباح. 4. بدعت مڪروهہ. 5. بدعت حرام———. حديث پاڪ ۾ جنهن بدعت کي گمراهي چيو ويو آهي انهي مان هر قسم جي بدعت مراد نہ آهي بلڪ بدعت مڪروهہ ۽ بدعت حرام مراد آهي" (72)

پوءِ انهي اجمال جو تفصيل اهڙي طرح بيان فرمائين ٿا:- "جيڪا شيءِ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي زماني مبارڪ ۾ هجي، چاهي پاڻ سڳورن ان کي ڪيو هجي ۽ سندن اصحابن سڳورن پاڻ سڳورن جي اڳيان اهو ڪم ڪيو هجي ۽ پاڻ سڳورن منع نه ڪئي هجي ته اهڙي قسم جو ڪم بالاتفاق "بدعت" نه آهي. (بلڪ) "سُنت" آهي ۽ جيڪو ڪم پاڻ سڳورن جي زماني ۾ نه آهي اهو مطلقًا بدعت نه آهي بلڪ ان جو تفصيل هيٺين طرح آهي.

".... جيڪڏهن اهو ڪم عادت جي قسم مان آهي ته اهو بالاتفاق بدعت نه آهي پر شرط اهو آهي ته منع ڪيل نه هجي.

.... عبادت جي قسم مان آهي ته ان جون ٽي صورتون آهن 1. هڪ اصحابن سڳورن جي زماني ۾ هجي. 2. تابعين جي زماني ۾ هجي 3. تبع تابعين کانپوءِ يا انهن جي زماني کان پوءِ هجي.

.... جيڪڏهن اصحابن سڳورن جي زماني ۾ اها ڳالهه پيدا ٿي ته اها به بدعت نه آهي پر شرط اهو آهي ته اصحابن سڳورن انهي جي خبر پئجي منع نه ڪئي هجي.

.... جيڪڏهن تابعين ۽ تبع تابعين جي زماني ۾ اها بدعت پيدا ٿي آهي ته اها به بدعت نه آهي پر شرط اهو آهي ته انهن سڳورن ان جي خبر پئجي ان کان منع نه ڪئي هجي.

.... اصحابن سڳورن يا تابعين يا تبع تابعين جي زماني واري پيدا ٿيل شيءِ انهي ڪري بدعت نه آهي جو انهن ٽنهي زمانن کي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن خير القرون (پهلازمانا) ڪوٺيو آهي(73)

.... جيڪا شيءِ انهن ٽنهي زمانن کان بعد پيدا ٿي هجي ان کي ڪتاب الله (قرآن شريف) سنت رسول الله (حضور جن جي حديث) اجماع امت (امت جي عالمن جو اتفاق) مجتهدن جي قياس سان مطابقت ڪئي وڃي پوءِ جيڪڏهن

ان جو مثال انهن ئنهي زماني ۾ لڌو وڃي ۽ شريعت جي دليلن سان اها ثابت هجي تہ اها بدعت نہ هوندي.

.... جيڪڏهن ان جو مثال انهن ئنهي زمانن ۾ نہ لڌو وڃي ۽ ڪنهن شريعت جي دليل سان ثابت ناهي تہ پوءِ اها بدعت آهي"(74)

پوءِ آخر ۾ سموري بحث کي سهيڙيندي فرمايائين:-.

"جتي شريعت جي روءِ سان اجازت هجي چاهي اها دلالتہ (دليل جي طور تي) يا اشاري جي طور تي هجي ۽ اها ڳالهہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم ۽ اصحابن سڳورن ۽ تابعين جي زماني کان پوءِ وجود ۾ اچي تہ اها بدعت ناهي"(75).

ڳالهہ جو مقصد هي آهي تہ جيڪا ڳالهہ قاعدن ۽ سنت جي اصولن مطابق هجي يا ان مان ڪڍي وڃي هجي تہ اها بدعت حسنہ (سٺي) آهي ۽ جيڪا ان جي مخالف هجي تہ اها بدعت سيئہ (خراب) آهي. سموريون بدعتون هڪ جهڙيون ناهن. علامہ شاطبي "ڪتاب الاعتصام" ۾ هڪڙي ٻي زاويہ نظر سان بدعت جي تعريف ڪئي آهي.

"پهرين تعريف:دين ۾ اهو پنهنجو ناهيل طريقو جيڪو شريعت جي مشابهہ هجي ۽ انهي تي هلڻ جو مقصد الله تعاليٰ جي عبادت ۾ مبالغو هجي.

ٻي تعريف: دين ۾ اهو پنهنجو ناهيل طريقو جيڪو شريعت جي مشابهہ هجي ۽ انهي تي هلڻ جو مقصد اهو ئي هجي جيڪو شريعت جي طريقي تي هلڻ جو مقصد آهي"(76)

پهرين تعريف مطابق سوره حديد ۾ نصارن جي رهبانيت اختيار ڪرڻ بدعت حسنہ قرار ڏني وڃي ٿي، ها ٻي تعريف بدعت سيئہ جي تعريف هيٺ اچي ٿي. مثلاً جيڪڏهن ڪو شخص عرفات جي ميدان وانگر اجتماع ڪري سموري دنيا جي ماڻهن کي دعوت ڏئي ان ۾ شريڪ ٿيڻ

وارا حج جي سفر وانگر بندوبست ڪن ۽ اجتماع ۾ شريڪ ٿي پاڻ کي حاجي سمجهن ته بيشڪ اها گمراهي آهي.

حقيقت هي آهي ته "بدعت" جي خرابي ان وقت ظاهر ٿيندي آهي. جڏهن ڪو شخص سني نئين پيدا ٿيندڙ عمل کي فرض سمجهي ان کي لازم ڪري وٺي ۽ ان کي دين جو اهڙو حصو سمجهڻ لڳي جيڪو جدا نه ٿي سگهي ۽ ان جي سچاڻ بنجي وڃي. ان تي عمل نه ڪندڙن کي برو سمجهي بلڪ انهن سان قطع تعلق ڪري ۽ اهڙي طرح هڪڙي مستحب خاطر فرض کي ڇڏي ڏي. ڇگي بدعتن جي باري ۾ اهو نمونو، رکڻ کپي، جيڪو ڪري ٿو ان کي ڪرڻ ڏيو، جيڪو نه ٿو ڪري ان کي برو نه چئو. ان سان تعلق ختم ڪريو. ان سان بدگماني نه ڪريو. جيسيتائين جو انهي کان هڪ اهڙي ڳالهه صادر (پيدا) نه ٿئي جنهن جي پيدا ٿيڻ سان قطع تعلقي لازمي ٿي پوي.

★

هاڻي اسان هڪڙي بئي نموني سان "بدعت" جو جائزو وٺون ٿا.--

-- هر نئين شيءِ ٽن حالتن کان خالي نه هوندي آهي---- يا ته اهي سني هوندي يا خراب هوندي يا نه سني هوندي ۽ خراب --- قرآن ۽ حديث مان اسان کي اهو اصول ملي ٿو ته جيڪا شيءِ سني هجي ان تي عمل ڪيو وڃي ۽ جيڪا خراب هجي ان کان بچڻ گهرجي ۽ جيڪا شيءِ نه سني هجي ۽ نه خراب اها ڪئي وڃي يا نه ڪئي وڃي (انهي ۾) اختيار آهي---- اک بند ڪري هر نئين شيءِ کي برو چوڻ (عقل واري ڳالهه ناهي)-----

جنهن قوم ۾ (ڪنهن بہ شيء جي) ايجاد ڪرڻ جي قوت ناهي تہ اها مغلوب رهندي آهي. ايجاد ڪرڻ جي طاقت الله تعاليٰ جو وڏو انعام آهي. ڪنهن بہ قوم کي مرده ڪرڻو هجي تہ ان جي پوشيده ايجاد واري قوت جي نفي ڪئي وڃي. دل جون ڪڙڪيون بند ڪيون وڃن. فڪر جا ڏاڳا ٽوڙيا وڃن تہ اها قوم زنده ئي قبر ۾ دفن ڪئي ويندي آهي شريعت انهي عظيم طاقت جي پاسداري ۽ لحاظ رکيو آهي. ڇو تہ اسلام دين فطرت آهي بالغرض جيڪڏهن اها ڳالهہ مڃي وڃي تہ هر نئين شيء گمراهي آهي تہ يقينًا اها ڳالهہ بہ مڃڻي پوندي تہ هر پراڻي شيء هدايت آهي. ڇا اها ڳالهہ معقول هوندي؟ هر گز نہ . چڱائي يا برائي جو تعلق نئين ۽ پراڻي (شيء) سان نہ آهي. اها ڳالهہ تہ عقل بہ تسليم نہ ٿو ڪري. اهو عقل جيڪو وحي جي اڳيان ڪير پياڪ بار ڪان بہ گهٽ آهي پوء اهڙي ڳالهہ دين جي ڳالهہ ڪيئن ٿي سگهي ٿي؟...... جيڪو (ماڻهو) هر نئين شيء کي گمراهي چوي ٿو اهو زماني کي بيهارڻ چاهي ٿو مگر اهو ڪنهن جي بيهارڻ سان نہ بيهندو هو هلندو رهي ٿو .... مؤمن ٻانهي جو شان هي آهي زماني جي چال کي پنهنجي چال تي هلايو. زماني جي فطرت ۾ تبديلي آهي مستقبل ڪان حال. حال ڪان ماضي.... گهڙي پل ۾ اهو سڀ ڪجهہ ٿي وڃي ٿو. انهي بجلي واري رفتار ۾ رکجڻ واري ڳالهہ بہ عجيب ڳالهہ آهي. زندگي حرڪت ڪندڙ آهي ان جا ڏيک بدلجندا رهندا آهن. انسان پاڻ بہ بدلجندو رهندو آهي. انهي جي وجود ۾ ٽوڙ ڦوڙ تعمير ۽ ترقي جو عمل جاري رهندو آهي. ان کي خبر بہ نہ هوندي آهي. اهو نئين ڪان نئون ٿيندو هليو وڃي ٿو. ڪڏهن ڪڏهن تہ پاڻ کي بہ نہ سڃاڻندو آهي. اندر ئي اندر ۾ بدلجندو هليو وڃي ٿو. اسلام مطابق ڪنهن بہ

تبديليءَ جي اجازت نہ ڏني آهي. هڪڙي دائري ۾ رهڻ جي اجازت ڏني آهي ۽ اها انهي ڪري جو سيلاب جي اڳيان بند ٻڌي سگهجي (ها) ان جو رخ ڦيري سگهجي ٿو. الله تعاليٰ ۽ ان جو رسول صلي الله عليہ وسلم هر سيلاب جو رخ موڙڻ سيکاريو آهي هي انهن جو احسان آهي.

جهڙي طرح جهان جي باغ ۾ ننڍي ٻج مان ٻوٽو ۽ ٻوٽي مان وڻ ٿيندو آهي (ان مان) گل ۽ ميوا لڳندا آهن. اهڙي طرح آب وگل جي گلشن ۾ بہ عمل جا ٻج وڏندا ۽ ويجهندا آهن جنهن ٻج مان ٻوڙو. ٻوڙي، مان وڻ. وڻ مان ڦل ۽ ڦل مان ميوو نڪرندي نہ ڏٺو اهو هر گز يقين نٿو اچي سگهي جو هڪڙي ننڍڙي عمل هي، هڪڙي نہ بهار ڏيکاري آهي. اهو انهي وڻ کي ٻج کان ڪا جدا شيء سمجهڻ لڳي ٿو. بيشڪ اهو انڪار ڪري ٿو مگر ان کي عملن جي دنيا جو گهرو (ڳوڙهو) مطالعو ڪرڻ گهرجي تڏهن ان کي پروڙ پوندي. ڪيترن ئي چڱن علمن جو اصل (بنياد) دين ۾ آهي جيتوڻيڪ اسان کي نظر نہ ٿو اچي—— ڀلي زمين ۾ پوکڻ واري ٻج جو وڻ بہ ڀلو ئي هوندو ۽ بڇڙي خراب زمين ۾ پوکڻ واري ٻج جو وڻ خراب ئي هوندو—— اسان جي معاشري ۾ گهڻا عمل اهڙا آهن جن جو بنياد قرآن مان آهن. ڪيترا عمل اهڙا بہ آهن. جن جو عقل حديث ۾ آهي ۽ ڪيترا عمل اهڙا بہ آهن جيڪي الله تعاليٰ جي خاص ٻانهن، الله تعاليٰ جي رضا ۽ خوشنودي جي واسطي اختيار ڪيا آهن. مگر ڪوتاهہ نظري جي ڪري اسان کي اهي بدعت ۽ گمراهي نظر ايندا آهن ...... پوءِ بہ جيڪڏهن ڪو بدعت جو انڪار ڪري ٿو ۽ سنت تي زور ڏئي ٿو تہ ان کي چيو ويندو تہ ظاهر ۽ باطن ۾ سنت جي رنگ ۾ رنگجي وڃ. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جي زندگي وانگر زندگي گذرڻ اختيار ڪر. جهہ

ست ڏکيو رهڻ جي لاءِ ننڍڙو حجرو. پهرڻ لاءِ سادو هڪڙو جوڙو کائڻ جي لاءِ کجور يا جَون جو اٽ ڇڻيل اٽو. سمهڻ جي لاءِ پراڻو کجي جي ڪاٺ سان پريل وڇائو ۽ سواري جي لاءِ معمولي جانور رکي جيڪڏهن اهو چوي ته هي ته دنيا آهي ته ڪيس ڇيو ويندو اسلام دين ۽ دنيا ٻنهي تي شامل آهي، اسلام ۾ انهي دنيا جو ڪو به تصور ناهي جيڪا دين کان الڳ هجي. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن ارشاد فرمايو ته دنيا آخرت جي کيتي آهي——— (77) يعني آخرت سان دنيا جو تعلق اهڙو آهي جهڙو ٻج سان وڻ ۽ فصل جو تعلق. جيڪڏهن هي، نہ آهي ته هو به نہ آهي- ——— انهي ڪري قرآن ڪريم ۾ هن دعا جي تلقين ڪئي وئي———

"اي الله! اسان جي دنيا به سني ڪر ۽ آخرت به سني ڪر"(78) يعني آخرت تڏهن سني هوندي جڏهن دنيا سني هوندي——— ٻنهي جو مثال چولي ۽ چال وانگر آهي. بيشڪ:-

ع جدا هو دين سياست سي تو ره جاتي هي چنگيزي

اها دنيا ئي رت هاريندڙ. عياري ۽ چالاڪي آهي. جنهن دنيا تي دين جو سايو نہ آهي. اسلام فردن جي پرائيويٽ زندگي جي به نگراني ڪري ٿو. هتي صرف هڪڙي حديث پيش ڪجي ٿي:-

"هڪڙو اصحابي سڳورو ڳوڻ ٻڌي وڃي رهيو هو. ڳوڻ کڙين کان هيٺ لڙڪي رهي هئي، حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن پنيان تشريف وٺي اچي رهيا هئا. پاڻ سڳورن اصحابي سڳوري کي ڳوڻ مٿي ڪرڻ جي هدايت فرمائي ۽ ارشاد فرمايائون ته ڇا منهنجي عادت توهان جي لاءِ (زندگي گذارڻ ۾) نمونو نہ آهي؟(79)

ظاهر ۾ ڳوڻ دنيا نظر اچي ٿي. پر جيڪڏهن لباس به حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جي مرضي جي خلاف هجي ته اها بدعت

خراب آهي ـ ـ بيشڪ اسلام ۾ دنيا، دين کان جدا ناهي ـــــ دنيا ۾ رهي ڪري دين تي هلي سگهجي ٿو، دنيا ۾ ڪمائي ڪري آخرت جي ثواب جي اميد ڪري سگهجي ٿي ـــــ دنيا کي ڇڏڻ يا نظر انداز ڪرڻ هر گز اسلام ۾ ناهي ـــــ الله تعاليٰ جيڪي معاشرتي ذميواريون انسان جي سپرد ڪيون آهن انهن ذميوارين کي نه پوريون ڪرڻ وارو آخرت ۾ (الله تعاليٰ جي اڳيان) جوابده هوندو. جيڪڏهن انسان گهر ٻار، عزيز قريب، واپار ۽ ٻني ٻاري کي ڇڏي روانو ٿئي ته ڄڻ هن پنهنجي پاڻ تي نيڪين جو دروازو بند ڪري ڇڏيو. ان جو حال ته مٿين وانگر ٿي ويو، جيڪي پنهنجن گهرن، ٻارن، عزيزن، قريبن، واپار ۽ ٻني ٻاري کان پري وڃي قبرن ۾ پيا ـــــ الله تعاليٰ زنده ماڻهن کي مئا ناهن نه ٿو گهري ڪجهه ته آهي جو اسان کي دنيا ۾ موڪليو اٿس ۽ اسان وري دنيا ڇڏي آخرت جي ثواب جو انتظار ڪري رهيا آهيون. افسوس اسان ڇا ڪري رهيا آهيون؟

★

ڳالهه هيءَ بدعتن جي، ڳالهه هيءَ دين ۽ دنيا جي ـــــ بدعت ڇا هي، عبادت هجي يا عادت، جيڪڏهن سٺي آهي ته ڪرڻ وارو ثواب جو مستحق آهي ـــــ جيڪڏهن (بدعت خراب) آهي ته ڪرڻ وارو سزا جو مستحق آهي. حضور اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم جن مستقبل (ايندڙ زماني) ۾ گهٽين ٿي اچڻ واري بدعتن جي اسان کي پهرين ٿي خبر ڏنائون(80) اهي بدعتون مذهبي به آهن، اخلاقي، تمدني، تهذيبي،

معاشرتي ۾ تعليمي بہ آهن——. انهن ۾ سنت حسنہ (سٺو طريقو) ۽ سنت سيئہ (خراب طريقو) بہ آهن——. انهي مان اندازو ٿئي ٿو تہ زمان جي حرڪت ڪندڙ قوت تي بہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جي نظر هئي ۽ ايندڙ تبديلين کي پنهنجي نظر مبارڪ سان پاڻ ڏسي رهيا هئا- —— ۽ هي بہ اندازو ٿئي ٿو تہ اهي بدعتون ٿيڻ واريون هيون. انهي ڪري اسان کي هدايو ويو تہ بدعت سٺي هجي تہ ان کي نہ ڇڏيو. يعني عمل ڪريو ۽ خراب هجي تہ ڇڏي ڏيو—— جيڪڏهن اسان معاشري تي نظر وجهون تہ محسوس ڪنداسون تہ اسان شعوري طور تي گهڻين کي بدعتن تي عمل ڪري ڇڏيو آهي ۽ حد ڪان لنگهي ڪيترين ئي خراب بدعتن تي عمل ڪري رهيا آهيون. پوءِ بہ هينئن چوندا ٿا رهون تہ هر "بدعت" گمراهي آهي. سمجهہ ۾ نٿو اچي تہ اسان جو مطلب ڇا آهي ۽ ڇا چاهيون ٿا؟ ——.

هتي اسان پهرين انهن بدعتن جو ذڪر ڪنداسين جن کي اسان سٺو سمجهون ٿا ۽ اهي بدعتون اسان جي زندگي، اسان جي تعليم ۽ اسان جي معاشري جو لازمي حصو بنجي چڪيون آهن.اسان خوشي سان اهي اختيار ڪيون آهن. شايد اسان کي معلوم ناهي——. جيڪڏهن معلوم هجي ها تہ هر بدعت کي گمراهہ نہ چئون ها:-

1. قرآن ڪريم کي نسخ خط ۾ لکڻ، حرفن تي نقطا لڳائڻ، لفظن تي حرڪتون، (زير زبر پيش) لڳائڻ، قرآن شريف کي ٽيهن سپارن ۾ ۽ هر سپاري کي ربع نصف ۽ ثلث ۾ ورهائڻ- -. انهن مان ڪا بہ ڳالهہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم ۽ اصحابن سڳورن جي زماني ۾ اچا نہ هئي.

2. مسجدن ۾ منارا ۽ گنبذ ٺاهڻ. فانوس لڳائڻ. رنگين فرش ٺاهڻ. قالينون لڳائڻ——— ايئرڪنڊيشنڊ لڳائڻ. اهي سڀ ڳالهيون بعد جون آهن.

3. لائوڊ اسپيڪر لڳائڻ. انهن ۾ بانگ ڏيڻ. نماز پڙهڻ، خطبو ڏيڻ، جمعي جي خطبي کان اڳ ڊگهيون تقريرون ڪرڻ——— وغيره وغيره.

4. دوربينن سان چنڊ ڏسڻ. تار موڪلڻ. ريڊيو ۽ ٽي وي تي اعلان ڪرڻ، روزي کولڻ لاءِ سائرن وڄائڻ يا نگارو وڄائڻ——— وغيره وغيره

5. تفسير، حديث ۽ فقه جا ڪتاب ترتيب سان جوڙڻ، نصاب ٺاهڻ، شاگردن کان تحريري امتحان وٺڻ. پاس ۽ ناپاس ڪرڻ. شيلڊ ۽ ڪپ ڏيڻ.

6. هوٽلن ۾ ديني مجلسون قائم ڪرڻ. حسن قرات جا مقابلا ڪرائڻ، انعام ڏيڻ———.

7. فوج کي ورديون پارائڻ. جهنڊي جي سلامي ڏيڻ، قومي ترانو ٻڌڻ ۽ انهي جي لاءِ سڌو ٿي بيهڻ. اهڙيون گهڻيون ئي بدعتون آهن. جيڪي اسان خوشي سان اختيار ڪيون آهن———. جيڪڏهن ڪو شخص انهن تي بدعت ۽ گمراهي جو حڪم لڳائي ختم ڪرڻ چاهي ته شايد ان کي چريو ۽ عقل کان عاري چوندا———.

پر ڪي نيون ڳالهيون ۽ بدعتون اهڙيون به آهن جن جي قرآن حديث ۾ صاف صاف ممانعت موجود آهي انهي هوندي به اهي اسان جي معاشري جو لازمي حصو بنجي ويون آهن مگر اسان خاموش آهيون (صرف خاموش به نه) بلڪ اهي بدعتون اسان پاڻ به ڪريون ٿا جڻ ڪ اهي سنت

آهن (الله جي پناهه) اسان کي مطلق احساس نہ آهي——. اسان هتي چند اهڙين بدعتن جو ذڪر ڪنداسون:

1. سڀ کان وڏي بدعت تہ اها آهي جو اسان انسانن تي الله ۽ ان جي رسول جي قانون جي بجاءِ انهن جي دشمنن جو قانون لاڳو ڪري رکيو آهي جڏهن تہ قرآن ۾ الله تعاليٰ ۽ ان جي رسول صلي الله عليہ وسلم جي پيروي کي لازم قرار ڏنو ويو آهي(81)—— مگر ڪنهن کي بہ ان ۾ شرڪ ۽ بدعت نظر نہ ٿي اچي.

2. ملڪ جا اڳوان، مسلمان ڪافرن، مشرڪن، يهودين ۽ نصارن جا حليف ۽ ساٿي آهن جڏهن تہ قرآن شريف ۾ ظاهر ظهور ممانعت موجود آهي(82)—— پوءِ بہ انهي ۾ شرڪ ۽ بدعت نظر نہ ٿا اچن.

3. مٿي اگهاڙو رهڻ، ڏاڙهيون ڪوڙائڻ جڏهن تہ اسان کي خبر آهي تہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن هميشہ ٽوپي پاتي ۽ دستار ٻڌائون ۽ ڏاڙهي رکڻ جي سخت تاڪيد فرمائي(83)—— خود حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جي سونهاري مبارڪ ڀريل هئي(84)—— پاڻ سڳورن مُڇن هلڪين ڪرڻ ۽ ڏاڙهي وڌائڻ جو حڪم ڏنو(85)—— مگر اسان ظاهر ظهور خلاف ورزي ڪري رهيا آهيون ۽ احساس بہ نہ آهي تہ ڪهڙي بدترين بدعت تي عمل ڪري رهيا آهيون اسان کي انهن عملن ۾ شرڪ ۽ بدعت نظر نہ ٿا اچن——.

4. عورتون پاڻ کي ٺاهي سينگاري بازارين گهمڻ ڦرڻ وڃن ٿيون. جڏهن تہ قرآن شريف ۾ پاڻ کي سينگاري ٺاهي بازار ۾ وڃڻ جي ممانعت ڪئي وئي آهي(86)—— ۽ الله تعاليٰ فرمايو تہ: "جاهليت جي دور وانگر بغير پردي جي نہ ڦرو"(87)—— "چادر کي منهن تي وجهي

هلو"(88)——— "غير مردن کي پنهنجو سينگار نہ ڏيکاريو"(89)——
— "ٻاهر نڪرو تہ چادر جو هڪڙو حصو پنهنجي منهن تي وجهو"(90)——
—— "پنهنجون نظرون هيٺ رکو"(91)——— حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن خوشبو لڳائي عورت کي ٻاهر نڪرڻ کان منع فرمائي آهي(92)——— نابينو اصحابي سڳورو ابن اسحاق حضرت عائشہ رضي الله عنها وٽ آيو تہ پاڻ پردي ۾ اندر هلي ويئي(93)——— اهي سموريون ڳالهيون پنهنجي جاء تي مگر اسان کي قرآن ۽ حديث جي خلاف ڪنهن بہ عمل ۾ بدعت ۽ گمراهي نظر نہ ٿي اچي——— ۽ ڪنهن بہ پاسي شرڪ ۽ بدعت جي ڳالهہ ڀڌڻ ۾ نہ ٿي اچي———.

5. شادي مرادي جي محفلن ۾ بي انداز رقم خرچ ڪئي ويندي آهي حالانڪ رياڪاري ۽ فضول خرچ ڪرڻ جي قرآن ۽ حديث ۾ سخت منع آئي آهي ۽ اجائي خرچ ڪرڻ واري کي شيطان جو ڀاءُ ڪوٺيو ويو آهي(94)—— —— مگر انهي شيطاني عمل ۾ بہ ڪنهن کي شرڪ ۽ بدعت نظر نہ ٿا اچن.

6. ڪي عورتون فخريہ طور مردن جو لباس پهرينديون آهن. جڏهن تہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن اهڙين عورتن تي لعنت ڪئي آهي(95) ——— ايستائين جو پاڻ سونهارن فرمايو تہ اهڙين عورتن کي پنهنجن گهرن مان ڪڍو(96) ———. هيءَ بہ فرمايائون تہ اها عورت اسان مان نہ آهي جيڪا (پاڻ کي شڪل و شباهت وڏڻ پهرڻ ۾) مرد جهڙي بڻجي(97)——— ايستائين بہ فرمايائون تہ. مرد جهڙي صورت ۽ سيرت ٺاهيندڙ عورت جنت جي خوشبوء کان محروم رهندي(98) ———

انهن حديثن هوندي به اسان جو طرز عمل ڇا آهي. اهو سمورن جي اڳيان آهي. اسان انهن ڳالهين ۾ شرڪ ۽ بدعت نظر نه ٿا اچن ———

7. منصوبه بندي جي بهاني سان ٻارن جي پيدائش تي پابندي لڳائڻ (هن) نئين دور جي بدترين بدعت آهي. صرف پيٽ ۽ منهن تي نظر رکڻ. دماغ اکيون ۽ هٿن پيرن کي وساري ڇڏڻ ڇمڻ جو ڳاٽيڙو ڏيڻ. مٿن واري شرح کان صرف نظر ڪرڻ. الله تعاليٰ جي (ناهيل) نظام کي پنهنجي هٿ ۾ ڪڻڻ. جڏهن ته قرآن شريف ۾ اعلان فرمايو ويو آهي ته "ڪو به زمين تي هلڻ وارو نه آهي. جنهن جو رزق اسان جي ذمي ڪرم نه هجي"(99) ——— الله اڪبر! ڪيڙا ماڪوڙا سمورا ڪائين ۽ انسان بکيو رهي! هزار خانداني منصوبه بنديون هجن جنهن جان کي (هن جهان ۾) اچڻو آهي اها ضرور ايندي(100) ——— حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جو هي ارشاد مبارڪ حق ۽ صحيح آهي——— منصوبه بندي جي انهي عمل ۾ ڪنهن کي به شرڪ ۽ بدعت نظر نه ٿا اچن———

8. تصوير ناهڻ اسان جي معاشري ۾ عام آهي. عالم ۽ عوام سمورا پسند ڪن ٿا مگر حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن تصويرن کي پسند نه فرمايائون. بلڪ بيت الله شريف جي ديوارن تي مقدس هستين جون تصويرون پنهنجي دست مبارڪ سان مٽايائون(101)——— سندن حويلي مبارڪ ۾ تصوير وارو ڪپڙو ٽنگيل لهرائي پوء ان کي ٻيڻو ڪري ٽنگيو ويو(102)——— مقصد ته جنهن شيء ۾ تصوير ڏسندا هئا ته بغير مٽائڻ جي نه ڇڏيندا هئا(103)——— جڏهن ته حضرت علي ڪرم الله وجهه الڪريم گهر ڏٺي جي پردي ۾ تصويرون لڳل ڏٺائون ته پاڻ انهي دعوت ۾ شريڪ نه ٿيا (بلڪ) واپس موٽي آيا(104)——— هي

سموريون ڳالهيون حديثن ۾ موجود آهن(105)——— مگر اسان جو طرز عمل سراسر انهي جي خلاف آهي، پوءِ به ڪنهن کي انهن ڳالهين ۾ شرڪ ۽ بدعت نظر نه ٿا اچن.

9. شراب پيئڻ، گانا ڳائڻ جون محفلون قائم ڪرڻ، مردن ۽ عورتن جو پاڻ ۾ ملي جلي محفل ۾ شريڪ ٿيڻ، تاڙيون وڄائڻ، ٺهڪ ڏيڻ——— قرآن ۽ حديث ۾ انهن سمورين ڳالهين جي سختي سان منع ڪئي ويئي آهي، مگر اسان کي انهن ڳالهين ۾ ڪڏهن به شرڪ ۽ بدعت نظر نه ٿا اچن.

ڇاڇا عرض ڪريان؟——— اهي سموريون بدعتون اسان جي معاشري جو لازمي حصو بنجي چڪيون آهن، انهن بدعتن جي خلاف ڪو به آواز ٻڌڻ ۾ نه ٿو اچي، ڪا به تحريڪ نظر نه ٿي اچي——— اسان جي نڪته چين ۽ عيب ڳوليندڙ اڪ اهي سڀ بدعتون ڏسندي هلندي وڃي ٿي ڪٿي به نه ٿي بيهي——— بيهي ٿي ته ڪٿي ٿي بيهي!——— عقل حيران آهي يقين ڏندن آڱريون (پيئي نهاري) عشق ۽ محبت فريادي آهن———

1. نڪته چين اک کي حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ولادت واري خوشي ملهائڻ شرڪ ۽ بدعت نظر اچي ٿي. الله تعاليٰ قرآن شريف ۾ حضور جن جي ولادت ۽ وصال واري ڏينهن کي خاص طور تي ذڪر فرمايو آهي(106)——— سمورن ڏينهن ۾ هي ڏينهن نهايت ممتاز آهن. حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي ولادت مبارڪ سومر جي ڏينهن ٿي، پاڻ سڳورا سومر جي ڏينهن ولادت جي خوشي ۾ (الله تعاليٰ جي نعمت) جي شڪر ظاهر ڪرڻ لاءِ روزو رکندا هئا(107)——— الله تعاليٰ جي نيڪ ٻانهن به ولادت جي خوشي ۾ خوشيون ملهائڻ شروع

ڪيائون. مگر نڪتہ چين اک کي اهي سنيون نہ ٺيون لڳن، انهن ۾ شرڪ ۽ بدعت جي بوءِ اچي ٿي—— پنهنجن اڳواڻن ۽ وڏن جي جنم وارن ڏينهن کي ملهائڻ، پنهنجي شادي جي سالگره ملهائڻ، يهودين ۽ نصارن وانگر ميڻ بتيون ٻارڻ ۽ وسائڻ، ڪيڪ ڪاٽڻ ۾ ڪا بہ برائي محسوس نہ ٿي ٿئي. سمورو سٺو لڳو ٿو مگر هي سٺو نہ ٿو لڳي جو حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جو ذڪر مبارڪ هجي، سندن تعريف ۽ فضيلتون بيان ڪيون وڃن—— محبت وارا تہ جيڪڏهن خواب ۾ بہ حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن کي ڏسن تہ انهي ڏينهن ۾ بہ خوشي ملهائيندا آهن. حضرت مجدد الف ثاني رحمتہ الله عليہ سنہ 1030هہ ۽ سنہ 1033هہ جي وچ ۾ خواب ۾ حضور انور صلي الله عليہ وسلم جن جي زيارت ڪئي تہ گهر وارن کي عيد ملهائڻ ۽ قسم قسم جا طعام پچائڻ جو حڪم فرمايائون(108)—— مگر اسان جي نڪتہ چين اک کي اهي سموريون ڳالهيون بدعت ۽ شرڪ نظر اچن ٿيون.

2. عيب ڳوليندڙ اک کي نعت پڙهڻ ۽ نعت ٻڌڻ بہ شرڪ ۽ بدعت نظر اچي ٿي—— مگر حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن پاڻ شعرن جي تعريف فرمائي آهي(109)—— عمروبن شريد جي پيءُ کان اميہ بن ابي الصلت جا (ناهيل) هڪ سئو شعر ٻڌائون(110)—— ڪجهہ شعر پاڻ بہ پڙهيائون(111)—— حضرت حسّان بن ثابت رضي الله تعاليٰ عنہ جي لاءِ مسجد نبوي شريف ۾ پاڻ سونهارن خود منبر وڇايو ۽ حضرت حسان کي انهي تي ويهاري پاڻ سونهارن ان جي شعرن کي ٻڌو(112)—— پاڻ سڳورن جي چاچي حضرت عباس رضي الله عنہ پاڻ سڳورن جي اڳيان سڀ کان پهرين منظوم مولود نامون پڙهيو ۽ پاڻ

سڳورن خود ٻڌو(113)—— ڪعب بن مالڪ. عبدالله بن رواحہ ڪعب بن زهير رضي الله عنهم قصيدا پيش ڪيا ۽ پاڻ سڳورن خود اهي قصيدا ٻڌا—— اهي سموريون ڳالهيون حديثن ۾ موجود آهن. مگر خبر ناهي تہ نڪتہ چين اڪ نعت خواني کي شرڪ ۽ بدعت سمجهي ٿي——!

هڪڙي پروفيسر صاحب ٻارڙن کي مسجد مان انهي ڪري ڪڍيائين جو اهي نعت پڙهي رهيا هئا. ٻئي پروفيسر صاحب هڪ تبليغي مرڪز ۾ هڪڙي نعت خوان کان نعت ٻڌڻ ٿي چاهي، تہ نعت خوان کي ان کان روڪيو ويو—— اسان نچڻ، گانا ٻڌي ۽ ڏسو سگهون ٿا (مگر) نعت نہ ٿا ٻڌي سگهون—— هڪ سڳوري ٻڌايو تہ هڪڙو ماڻهو ٽي وي تي گانا ٻڌي رهيو هو. مگر جڏهن نعت جي واري آهي تہ ٻار کي چيائين تہ: "ٽي وي بند ڪريو، شرڪ ٿي رهيو آهي". انالله وانا اليہ راجعون——! هي ڇا ٿي رهيو آهي——؟ هي ڇو ٿي رهيو آهي——؟ عقل سوال ڪرڻ کان سواءِ نہ ٿو رهي سگهي.

3. نڪتہ چين اڪ کي بيهي صلوات وسلام پيش ڪرڻ ۾ بہ شرڪ ۽ بدعت نظر اچي ٿو. حلانڪہ اصحابن سڳورن ۽ اصحابياڻين ۽ ٻارڙن جو آخري عمل اهو ئي هو جو انهن حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جي جسم پاڪ جي اڳيان بيهي صلوات وسلام پيش ڪيائون(114) وڏن ملائڪن سڳورن بہ پنهنجي لشڪر سميت صلوات و سلام پيش ڪيو. قرآن شريف مان بہ معلوم ٿيو ٿو تہ ڪجهہ ملائڪ سڳورا بيهي صلوات وسلام پيش ڪري رهيا آهن(115) هي اهو عمل آهي، جو الله تعاليٰ ۽ رسول صلي الله عليہ وسلم جي تعظيم ۽ تڪريم (عزت ڪرڻ) ۽ خوشنودي جي واسطي اختيار ڪيو ويو آهي—— هندستان جو مشهور

محدث حضرت شيخ عبدالحق محدث دهلوي رحمته الله عليه بيهي صلوات وسلام پيش ڪندو هو ۽ انهي کي آخرت جي ڇوٽڪاري جو وسيلو سمجهندو هو(116) اسان هر جاء تي بيهڻ لاءِ تيار آهيون. قومي ترانه وڄن ته اسان بيهون. جهنڊي جي سلامي هجي ته اسان بيهون، اسيمبلي ۾ ڪنهن مرحوم کي خراج عقيدت پيش ڪيو وڃي ته اسان بيهون ايسٽائين جو ٽڪيٽ وٺو هجي ته قطار ۾ بيهون مگر نڪته چين اک کي سواءِ صلوات و سلام جي ڪٿي به شرڪ ۽ بدعت نظر نه ٿو اچي—

4. نڪته چين اک کي فرض نماز کان پوءِ اجتماعي (گڏجي) دعا گهرڻ ۾ به شرڪ ۽ بدعت نظر اچي ٿو—— انهي ڪري ڪن عرب ملڪن ۾ اها دعا نه ٿيندي آهي. (حالانڪ) حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن فرض نماز کان پوءِ گهرڻ واري دعا کي وڏيڪ قبوليت واري دعا فرمايو آهي(117)—— ۽ هر نماز کانپوءِ دعا جو حڪم فرمايو آهي(118) —— نبي اڪرم صلي الله عليه وسلم پاڻ به دعا گهري دست مبارڪ چهري انور تي ڦيرائيندا هئا(119)—— جڏهن پاڻ سڳورا دعا گهرندا هئا ته هٿ مٿي ڪٿي پوءِ هٿن مبارڪن کي منهن مبارڪ تي ڦيرائيندا هئا(120)—— نبي اڪرم صلي الله عليه وسلم پاڻ وڏي آواز سان دعا گهرندا هئا. جيڪڏهن ائين نه ڪن ها ته ايتريون گهڻيون ساريون دعائون اسان تائين ڪيئن پهچن ها——؟ افسوس اسان انهي کي به شرڪ ۽ بدعت سمجهڻ لڳاسون!

5. نڪته چين اک کي انهي ڪاڏي ۾ به شرڪ ۽ بدعت نظر اچي ٿو، جنهن تي فاتحه سورت وغيره پڙهي ويٺي هجي—— کي ماٺهو اهڙن

ڪاڏن. پيتن کي نجس (پليت) سمجهندا آهن ــــــ ٿلهي ليکي ڪٿي (هيٺن ڇٽجي تہ) پاڪ ڪاڏي تي پاڪ آيتون پڙهيون وڃن تہ ان ڪاڏي کي وڌيڪ پاڪ هئڻ گهرجي (پوء) پليت ڪيئن ٿيو؟

قرآن شريف ۾ الله تعاليٰ اهڙن ماڻهن کي مخاطب ٿيندي فرمائي ٿو:

"۽ توهان کي ڇا ٿيو آهي جو اُنهي مان نہ ٿا کائو. جنهن تي الله تعاليٰ جو نالو ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ اهو توهان سان تفصيل سان بيان ڪري چڪو آهي جيڪي توهان تي حرام ٿيو مگر جڏهن توهان کي انهي جي مجبوري هجي ۽ بيشڪ گهڻا ٿي بغير ڄاڻ جي پنهنجن سڌن سان گمراهہ ڪندا اهن. بيشڪ تنهنجو رب حد کان لنگهندڙن کي وڌيڪ ڄاڻي ٿو" (121)

غور ڪريو جن ماڻهن مٿي ذڪر ڪيل ڳالهين تي عمل ڪيو اهي ڪافر ۽ مشرڪ نہ هئا. اهي ڪوڙا ۽ بدڪردار نہ هئا. اهي ذليل ۽ گهٽ درجي جا نہ هئا. (الله جي پناهہ. الله جي پناهہ) انهن جي سچائي. شرافت ۽ پاڪيزگي ۽ پاڪ بازي تي زمانو شاهد آهي ــــــ انهن (پلازن) انسانن کي ناهيو. معاشري کي سڌاريو ــــــ اهي معاشري تي عذاب بڻجي قابض نہ ٿيا هئا (بلڪ) رحمت بڻجي وسيا (هئا) ــــــ هي ڪهڙي قيامت آهي جو هر ڪافر. مشرڪ. فاسق ۽ فاجر (گنهگار ۽ بدڪار) جي طريقن تي عمل ٿي رهيو آهي. انهن جي هر بدعت پسند آهي ۽ امت جي عالمن جي هر بدعت ڪفر ۽ شرڪ. هي ڪهڙو راز آهي ۽ هي ڪهڙو ڳجهہ آهي؟

★

اسان قرآن کي ڏسون ٿا. حديث کي ڏسون ٿا. اصحابن سڳورن ۽ امت جي نيڪ ٻانهن کي ڏسون ٿا پوءِ پنهنجي طرز عمل کي ڏسون ٿا تہ حيرت انگيز تضاد (فرق) نظر اچي ٿو—— اسان انهن شين کي پسند نہ ٿا ڪريون ۽ شرڪ بدعت سان پيٽيون ٿا جن (جي ڪرڻ سان) دين ۾ ڪو بہ نقصان نہ آهي ۽ ملت (دين ۽ مذهب) کي بہ ڪو بہ نقصان نہ آهي بلڪ فائدو ئي فائدو آهي—— ٻئي طرف اسان انهن شين کي پسند ڪريون ٿا جيڪي قرآن، حديث جي خلاف آهن—— اسان خبر ناهي جو هزارن بدعتن مان چند بدعتون چونڊي ورتيون آهن ۽ انهن کي نشانو بڻائي ويٺا آهيون. ڪنهن جي ڳالهہ بہ نہ ٿا ٻڌو. هر دل کي انهن سنتن ۽ بدعتن کان ڦيرڻ ۾ لڳا ويٺا آهيون (ائين تہ نہ آهي؟) ڪٿي اسين عالمي سازش جو شڪار نہ ٿي رهيا آهيون——؟ گذريل ٻن اڍائين صدين کان مذهب اسلام جي اهڙي نظر بندي ڪئي پئي وڃي جو اهي بدعتون جيڪي ظاهري گمراهي آهن (اهي) ڏينهن جي روشني ۾ بہ نظر نہ ٿيون اچن—— جنهن اک سان اهي نظر نٿيون اچن. انهي اک سان رات جي اونداهي ۾ اهي ڳالهيون شرڪ ۽ بدعت نظر اچن ٿيون جن جي قرآن ۽ حديث ۾ اجازت آهي—— اسان جو طرزِ عمل بہ عجيب نموني جو ٿي ويو آهي هڪ طرف حرام کان بہ پرهيز نہ ٿا ڪريون ۽ ٻئي طرف وري جائز ۽ سٺي ڪم کي شرڪ ۽ بدعت قرار ڏيون ٿا—— اسان ذهني وسواس ۾ مبتلا آهيون جنهن سان اسلام جي دشمن کي فائدو پهچي رهيو آهي—— پنهنجا پري ٿي رهيا آهن. دشمن ويجها ٿي رهيا آهن—— پريشان حال

ملت کي هي ٻڌائڻ ته انهن جا بزرگ. پي ڏاڏا عالم ۽ پير مشرڪ ۽ بدعتي هئا (اها ڳالهه ته نهايت ئي خطرناڪ آهي)—— گويا جنهن کي اسان مسلمانن جو شاندار ماضي (گذريل زمانو) چوندا آهيون. اهو شاندار ماضي نه هو—— جنهن کي اسان اسلام جي چمڪندڙ روشن تاريخ به چوندا آهيون. اها اسلام جي تاريخ نه هئي—— اهو شرڪ ۽ بدعت جو دور هو—— هي هڪ اهڙو تباهه ڪندڙ فڪر آهي جنهن سان ملت اسلاميه وڏي تيزي سان پستي (هيٺاهين) جي طرف وجي رهي آهي ۽ آهستي آهستي بي جان ۽ بي آسري ٿي رهي آهي—— هيء ڪنهن درمند جو فڪر معلوم نه ٿو ٿئي (بلڪ) هي ته ڪا عالمي سازش معلوم ٿي رهي آهي—— توهان غور ڪريو ۽ خوب غور ڪريو:-

1. اهي مسلمان جن کي اسان مشرڪ ۽ بدعتي چئي رهيا آهيون. ڏيڍ سئو سال پهرين سموري دنيا تي ڇانيل هئا. (پاڻ ۾) متحد ۽ متفق هئا. انتظام بدل هو يهودي ۽ نصاري ڪانئن ڊڄندا هئا—— بيشڪ صحيح سوچ ۾ اها طاقت آهي. جيڪو ٿلهي دلين کي سنڌي ٿو ۽ پکڙيلن کي گڏ ڪري ٿو ۽ هميشه غالب رهي ٿو—— جيڪڏهن انهن جي سوچ صحيح نه هئي ته پوء اهي ايڏي عروج (مٿانهين درجي) تي ڇو هئا——؟ جيڪڏهن اها سوچ صحيح آهي ته پوء انتشار (ٽٽڻ پکڙڻ) ڇو آهي. آزاد هوندي هيء غلامي. ذلت ۽ خواري ڇو آهي؟ عقل سليم (صحيح سمجهه رکڻ وارو) جواب گهري ٿو.

2. جن کي اسان شرڪ ۽ بدعت چئون ٿا انهن ۾ اسلام ۽ ناموس رسالت تي نثار ٿيڻ جو وڏو جذبو آهي. تاريخ جي صفحن ۾ انهن جون شاندار قربانيون ڇپيل آهن ڪير به انڪار ڪرڻ وارو انڪار نه ٿو ڪري

سگهي ـــــــ هينئر به جتي جتي جهاد تي رهيو آهي (اتي) اڳين صفن اهي ئي نظر ايندا. ڪنهن به مشرڪ ۽ بدعتي ۾ جان جي نذراني ڏيڻ جو جذبو پيدا نه ٿو ٿي سگهي.

3. جن کي اسان مشرڪ ۽ بدعتي چوندا آهيون انهن ڪڏهن به يهودين، نصارن، مشرڪن ۽ ڪافرن سان اتحاد نه ڪيو ايستائين جو انهن کان (ڪڏهن) مدد به نه گهريائون. حالانڪ مشرڪ سان اتحاد ڪرڻ گهرجي ۽ انهن کان مدد گهرڻ کپي ـــــــ هيءَ حيرت انگيز حقيقت قابلِ توجه آهي.

★

اڳين بزرگن ۽ امت جي اڪابرن جي چئوطرف جهان جي مسلمانن جي اڪثريت جمع هئي (۽ هينئر به) جمع آهي ـــــــ اسان کي حديث پاڪ ۾ انهي اڪثريت سان گڏ رهڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي ـــــــ فاتحه سورت ۾ امت جي اڪابرن، عالمن ۽ بزرگن جي قدمن جي نشاني کي نيڪي ۽ هدايت جو معيار بنايو ويو آهي ـــــــ انهن جي نقش قدم جو آرزو مند بنايو ويو آهي ـــــــ انهن جي نقش قدم تي هلڻ وارا گمراه نه ٿا ٿي سگهن ـــــــ حضور انور صلي الله عليه وسلم جن بار بار انهي جماعت جي پيروي جو حڪم ڏنو ويو آهي(122)

جيڪو الله تعاليٰ جل جلاله ۽ رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم ۽ وڏي جماعت کان جدا پنهنجي واٽ ناهي انهي جي لاءِ قرآن شريف ۾ ارشاد آهي:-

"ء جيڪو رسول جي خلاف ڪري انهي کان پري، جو حق جو رستو. انهن تي واضح ٿي چڪو ۽ مسلمانن جي واٽ کان جدا واٽ تي هلي اسان ان کي انهي واٽ تي ڇڏي ڏينداسون ۽ ان کي دوزخ ۾ داخل ڪنداسون ۽ ڪهڙي نه موٽڻ جي بري جڳهه آهي(123)"

اسان جي پريشانين ۽ مصيبتن جو سبب اهو ئي آهي جو اسان حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي ارشاد ۽ قرآن شريف جي حڪم کي پٺ پٺيان اڇلائي امت جي اڪابرن جو دامن (صرف) ڇڏي ڏنو آهي. بلڪ انهن کي بدنام ڪرڻ پٺيان لڳا وينا آهيون. بدبختي ۽ بد نصيبي انهي حد کي پهچي ويئي آهي——— پر جن تي الله تعاليٰ جو هٿ آهي. انهي کي ڪير ٿو تباهه ڪري سگهي——— معلوم ائين ٿو ٿئي ته اسلام جي دشمنن ۽ سياسي حربن وانگر "بدعت" کي عالمي سطح تي سياسي حربي جي طور تي استعمال ڪيو آهي. سادي طبيعت وارا مسلمان انهي راز کي نه ٿا سمجهي سگهن——— اهي اهو نه ٿا ڏسن ته صرف انهن بدعتن جي خلاف ڇو پئي ڪوشش ڪئي وڃي. جن سان حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي ياد تازي ٿئي. جن سان دلين ۾ (ايمان جي) گرمائش پيدا ٿئي. جن سان اسلامي غيرت بيدار ٿئي ٿي. سڀ کان وڏي ڳالهه اها ته جن سان مسلمان، مسلمان معلوم نظر اچي ٿو.

گذريل ٻن ٽن صدين کان اسلام جا دشمن. اسلام ۽ اسلام جي نشانين کان بيزار. ڪرڻ جي سر توڙ ڪوشش ڪري رهيا آهن. اهي جهان جي حڪومت جي واڳ پنهنجي هٿ ۾ وٺڻ ٿا چاهين. سڀ کان وڏيڪ فڪر انهن کي انهي جو آهي. جيڪي مشرڪي ۽ بدعتي چورائيندا آهن. اسان جا تهذيبي، تمدني، تعليمي، معاشري، معاشرتي، سياسي ڍانچا

سمورا بدلايا ويا آهن (صرف) هڪڙو فڪر ۽ عقيدي جو ڍانچو رهيل هو. هاڻ ان کي بہ پچڻ ٽوڙڻ جو عمل شروع ٿي ويو آهي——— فڪر ۽ عقيدو فرد ۽ جماعت جي ٺاهڻ ۽ ڍاهڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪريو ٿو——— حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن صالح فڪر ۽ صحيح عقيدن جو هڪ وڏو انقلاب برپا ڪيو (جيڪا) مغلوب قوم هئي (اها) غالب ٿي ويئي. جيڪي گمراهہ هئا اهي ٻين کي سڌو رستو ڏيکارڻ وارا ٿي ويا. پاڻ سڳورن سڀ کان پهرين شخصي حڪومت جي مقابلي ۾ نظرياتي حڪومت قائم ڪري جهان کي هڪ حڪومت جو نئون تصور ڏنو. (انهي تي) اڄ جي دنيا ان جي پيروي ڪري رهي آهي. مگر الله تعاليٰ جي قانون جي بجاء انسان تي انسان جو قانون لاڳو ڪري شخصي حڪومت جي ياد تازي ڪئي پيئي وڃي (انهي ڪري) هر انسان پريشان آهي——— ڪاش انسانيت جي لاء اسلامي نظام اپنايو وڃي! مگر نفسيات جو پوت انسانيت کي جيئڻ نہ ٿو ڏي——— الله تعاليٰ اسان سمورن تي رحم فرمائي ۽ سمورن کي الله تعاليٰ ۽ رسول صلي الله عليہ وسلم جي اطاعت جي توفيق عطا فرمائي. آمين. اچو اسان انهي سڌي واٽ تي هلون جنهن جو فاتح سورت ۾ ذڪر آهي(124)——— جنهن جو ذڪر يٰس سورت ۾ آهي(125)——— جنهن جو ذڪر سورت انعام ۾ آهي(126)——— جنهن جو ذڪر سورت زخرف ۾ آهي(127)——— جنهن جو ذڪر شوريٰ سورت ۾ آهي(128)——— جنهن جو ذڪر نور سورت ۾ آهي(129)——— جنهن جو ذڪر حج سورت ۾ آهي(130)——— جنهن جو ذڪر نحل سورت ۾ آهي(131)——— هائو اسان جا ابا ڏاڏا انهي سڌي واٽ تي هلندا رهيا——— انهي سڌي واٽ تي هلڻ وارا سيئي پاڻ ۾ پائر آهن———

پائرن کي مشرڪي ۽ بدعتي نہ چئون. قرآن شريف جو هي ارشاد ياد رکو:-

"جيڪو توهان کي سلام ڪري ان کي اهو نہ چئو تہ تون مسلمان ناهين"(132).

ها:

سہ اِس دَور کي ظُلمت مين هر قلب پريشان کو
وہ داغِ محبت دي جو چاند کو شرما دي

18 جمادي الثاني 1415هہ.
23 نومبر 1994ع
ڪراچي سنڌ پاڪستان.

حوالا ۽ واڌارا

1. سوره رحمٰن 29

2. سوره ضحٰي 4

3. سوره بقره 152

4. سوره آل عمران 31

5. سوره بقره 154

6. موطا امام محمد صہ 104

7. سوره حديد 27

8. هي آيت سڳوري هيٺ ڏنل حديث پاڪ جو مضبوط بنياد آهي. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن ارشاد فرمايو تہ: "جنهن کي مسلمان سٺو سمجهن اهو عمل الله تعاليٰ کي بہ پسند آهي"(موطا امام محمد صہ 104)

9. سوره حديد 27

10. سوره بقره 125

11. مرقات شرح مشڪوات باب المواقيت فصل ثاني ج 2 صہ 124. شرح معاني الآثار ج 1 صہ 120

12. بخاري شريف ج 2 لاهور صہ 836

13. بخاري شريف ج 2 صہ 836

14. بخاري شريف"لاهور صہ 836

15. بخاري شريف لاهور صہ 836

16. بخاري شريف لاهور صہ 836

17. سوره بقره 158

18. سوره بقره 184

19. بخاري شريف لاهور ج 3 صـ 723

20. مسلم شريف ج 6 صـ [illegible] كراچي

21. بخاري شريف ج 1 صـ 586

22. بخاري شريف ج 1 صـ 501 لاهور. مسلم شريف ج 1 صـ [illegible]

23. مسلم شريف ج 1 صـ [illegible] كراچي

24. ترمذي شريف ج 2 صـ [illegible] كراچي

25. مسلم شريف ج 1 صـ 31 [illegible]

26. بخاري شريف ج 2 صـ [illegible]

27. ترمذي شريف، ابو داؤد شريف. ترمذي شريف نسائي بخاري ج1صـ749

28. بخاري شريف ج 2 صـ 1097

29. مدارج النبوه ج 2 صـ [illegible]

30. سوره كهف: 21

31. سوره انفال مثلاً 38

سوره اسراء: 17 سوره آل عمران: 137

سوره احزاب: 62 سوره حجر: 13

سوره كهف: 55 سوره نسآء 26

سوره احزاب: 38 سوره فاطر 13:43

سوره غافر: 85 سوره فتح: 23

32. كتاب الاقتضاء صـ 67

33. مسلم شریف دهلي ج 1 صـ 327. مشکوٰت شریف کراچي صـ33

34. مسلم شریف ج 6 صـ 286

35. سوره فاتحہ: 5-7

36. سوره فصلت: 24 سوره نسآء: 79

سوره قصص:84 سوره شوري: 23

سوره آل عمران: 120 سوره الانعام: 160

سوره نسآء: 40، سوره بقره: 245

37. سوره قلم: 21، سوره معارج: 21

سوره عاديات: 8، سوره بقره: 184

سوره نسآء: 149

38. سوره يٰسين: 12

39. سوره بينة: 7 سوره مریم: 96 سوره طٰہٰ: 75

سوره انبيآء: 94 سوره روم: 44

سوره سبا: 11 سوره جاثيہ: 15

سوره تغابن: 9. سوره طلاق: 11

40. سوره غافر: 40

41. سوره بقره: 207، 265

سوره نساء: 114

42. سوره ضحيٰ: 5

43. بخاري شریف لاهور ج 1 صـ 101

44. عيني ج 1 صـ 368

45. سوره حجرات: 12

46. سوره بقره: 117، سوره انعام : 101

47.

المنجد. فیروز اللغات، المعجم الاعظم

48. ایضاً صـ 146 المنجد، فیروز اللغات، المعجم الاعظم

49. سوره کهف: 70 سوره طٰهٰ: 113

سوره طلاق: 1. سوره انبیآء: 2

سوره شعرآء 5

50. سوره حدید: 27 - سوره بقره: 117

سوره انعام : 101 - سوره احقاف: 9

51. سوره مؤمنون: 14

52. بخاري شریف ج 2 صـ 1080

53. مشکوٰت شریف ج 1 صـ 69 بحوالہ مسلم شریف

54. مشکوٰت ج 1 صـ 242 بحوالہ مسند احمد.

ابوداؤد. ترمذي، شریف. سنن ابن ماجہ

55. بخاري شریف ج 1 صـ 371، مسلم شریف ج 2 صـ 77

مشکوٰت کتاب الایمان باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ

56. سوره نساء: 43

57. سوره نساء: 43

58. سوره بقره: 260

59. الطبقات الکبری. تاریخ خمیس ج 2 صـ 35

60. مسلم شریف کتاب المساجد صـ 107

61. سوره بقره: 129، 151، سوره آل عمران: 164. سوره جمعۃ: 2

.62 سوره انشراح: 4

.63 مشکوٰت کتاب الاطعمۃ باب آداب الطعام فصل دوم

.64 مشکوٰت شریف صہ 70 بحوالہ دار قطني، کتاب الایمان

باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ.

.65 سوره مائده: 101

.66 ترمذي شریف ج 1 صہ 401 مسلم شریف ج 3 صہ 403

.67 سوره نحل:117

.68 بخاري شریف باب فضل من قام رمضان

.69 مشکوٰت شریف باب قیام رمضان

.70 مشکوٰت شریف باب الاعتصام

.71 عبدالحق حقاني'عقائد الاسلام'مطبوع دهلي(مولف سنہ 1292ھ صٓ

ب)

.72 ایضًا صہ 133

.73 ایضًا صہ 134

.74 ایضًا صہ 134

.75 صہ 134

.76 شاطبي: کتاب الاعتصام

.77 اتحاف الساده المتقین للزبیدي بیروت

ج 8 صہ 539. کشف الخفا للعجلوني ج 1 صہ 495

.78 سوره بقره: 201

.79 شمائل ترمذي شریف لاهور صہ 9

80. احمد بن محمد بن صديق الغماري الحسني پنهنجي كتاب "مطابقته الاختراعات العصريته لما اخبر بـ سيّد البريته" ۾ حديث جي كتابن مان كيترين ئي نين پيدا ٿيندڙ شين ۽ بدعتن جو ذڪر ڪيو آهي، انهي كتاب جو ترجمو مولانا احمد ميان بركاتي "اسلام ۽ عصري ايجادات" جي عنوان سان ڪيو آهي (مطبوع لاهور سنه 1980ع)

81. سوره آل عمران: 31

82. سوره نساء: 89، سوره آل عمران: 28، 139، 144، سوره مائده: 151، سوره عنكبوت: 41، سوره ممتحنه: 1

83. سنن نسائي ج 2 صـ 274

84. مسلم شريف ج 2 صـ 259

85. بخاري شريف ج 2 صـ 875

ابوداؤد شريف ج 1 صـ 122 مسلم شريف ج 1 صـ 129

86. سوره احزاب: 33

87. سوره احزاب: 33

88. سوره نور: 31

89. سوره نور: 31

90. سوره احزاب: 59

91. سوره نور: 31

92. ٽالسٽائي: پيغمبر اسلام لاهور سنه 1920ع صـ 44

93. طبقات ابن سعد ج 8 صـ 49

94. سوره اسراء 27، 26 سوره اعراف: 31

سوره انعام: 141

95. بخاري شريف ج 2 صـ 804

96. ترمذي شريف صـ 396

97. مسند احمد حنبل

98. نسائي شريف

99. سوره هود: 6

100. بخاري شريف ج 2 صـ 784

101. سيرت بن هشام ج 2 صـ 274

102. مسلم شريف ج 2 صـ 201 سنن ابوداثود ج 2 صـ 217

103. بخاري شريف ج 2 صـ 880 104. سنن نسائي ج 2 صـ 256

105. جامع ترمذي صـ 369، ابن ماجه صـ 268، سنن ابو داثود ج 2 صـ 217

106. سوره مريم: 15

107. ابن اثير' اسدالغابه ج 1 صـ 21، 22

108. مكتوبات امام رباني دفتر 3 مكتوب 106

109. مشكوٰت' كتاب الادب باب بيان والشعر حديث نمبر 2

110. ايضًا حديث نمبر 5

111. ايضًا حديث نمبر 10 112. ايضاً حديث نمبر 9

113. ابن كثير' ميلاد مصطفيٰ صـ 29، 30

114. عبدالحق محدث دهلوي' مدارج النبوت ج 2 صـ 440

115. سوره صٰفٰت: 1

116. عبدالحق محدث دهلوي: اخبار الاخيار اردو صـ 624

117. مشڪوٰت. ڪتاب الصلوٰت. باب الذڪر بعد الصلوٰت فصل نمبر 2 حديث نمبر 1

118. ايضـًا باب صفة الصلوٰت حديث نمبر 10

119. ايضـًا ڪتاب الدعوات فصل نمبر 2 حديث نمبر 23

120. ابن ماجه. باب رفع اليدين في الدعاء صه 284

بخاري. ڪتاب الدعوات. باب رفع اليدين في الدعاء ج 2 صه 938

121. سوره انعام: 119

122. ابن ماجه. ڪتاب الفتن. باب السواد الاعظم صه 383. مشڪوٰت شريف. ج 1 صه 84

123. سوره نسآء: 11

124. سوره فاتحه: 5

125. سوره يسين: 3

126. سوره انعام: 153

127. سوره زخرف: 43

128. سوره شوريٰ: 52

129. سوره نور: 46

130. سوره حج: 54

131. سوره نحل: 121

132. سوره نساء: 94

★★★★★★

خير سان پورو ٿيو

بتاريخ 8 رمضان المبارڪ سنه 1420هه

17 ڊسمبر سنه 1999ع بروز جمعة المبارڪ صبح 9 بجي

فقط يادگار

فقير عبدالرزاق مهراڻ سڪندري

خطيب جامع مسجد پوليس لائين سانگهڙ

سلسلہ نمبر 11

نيون نيون ڳالهيون

پروفيسر ڊاڪٽر محمد مسعود احمد

ايم . اي. پي.ايڇ.ڊي

سنڌيڪار

حافظ عبدالرّزاق مهراڻ سڪندري

شرڪت اسلاميہ

مسلم منزل. حميد پوره ڪالوني نمبر 1. ميرپورخاص (سنڌ)

اسلامي جمهوريہ پاڪستان (1422ھ / 2001ع)

Shirkat-e-Islamia, Mirpurkhas
شرکت اسلامیہ میرپورخاص